

STOCKHOLMS HÄLSO- OCH SJUKVÅRD

AF

KLAS LINROTH.

1. Historisk öfverblick.

I äldre tider fanns ingen offentlig hälso- eller sjukvård i Stockholm; åtminstone känna vi inga institutioner eller åtgärder, hvilka hade till grund verkligt hygieniska intressen. De föreskrifter om renhållning af gator o. d., hvilka spåras så långt tillbaka som till slutet af trettonde århundradet, voro väl hufvudsakligen gifna i ordningens intresse. Och medeltidens sjukvårdsanstalter, ett slags mellanting mellan fattighus, sjukhus och härbergen, stodo i närmaste samband med munkväsendet. Icke heller Danviks hospital, dit Gustaf I år 1551 lät förflytta det indragna gråbrödraklostrets hjon, kan jämföras med ett sjukhus i modern mening, ehuru det i senare tider fick mottaga både sinnessjuka och andra patienter, som man ville afskilja från umgänget med friska. Då tid efter annan farsoter uppträdde i landet, vidtogs väl en och annan åtgärd i preventivt eller sjukvårdssyfte, men om någon organiserad hälsovård kan man icke tala.

Först på 1600-talet begynte skolade läkare verka i Stockholm, och från början af århundradet finna vi där en stadsmedicus eller stadsphysicus, hvilkens ämbete är den äldsta läkarebefattningen i hufvudstaden. Hans uppgift kan från början näppeligen hafva varit någon annan än att tillhandagå stadens invånare med sjukvård, och sysslan innehades vanligen af en bland tidens mest ansedda praktiserande läkare. Snart finna vi emellertid stadsfysikus såsom tjänsteman hufvudsakligen hafva att besvara rättsmedicinska frågor och besörja fängelsesjukvård. Såsom medlem af collegium medicum fick han en framskjuten ställning, och genom en af öfverståthållaren 1796 utfärdad instruktion tillades honom inseendet öfver stadens öfriga läkare. Efter midten af 17:de århundradet fanns i Stockholm äfven en stadskirurg eller stadsfältskär. Den tiden skilde strängt mellan in-

värtes och utvärtes åkommor. De förra behandlades af medici, läkare. Den mera ringaktade utvärtes sjukvården åter besörjdes af fältskärer, kirurger. »Stadsens chirurgus» i Stockholm intog i enlighet härmed från början gent emot stadsläkaren en underordnad ställning och skulle biträda denne vid utvärtes fall, så väl då det gällde rättsmedicinska frågors afgörande, som vid fängelsesjukvården. För öfrigt skulle han tillhandagå med läkarehjälpen vid olycksfall och fördenskull hålla s. k. fältskärsstuga med skickliga biträden. År 1827 blefvo de båda sysslorna genom kungliga instruktioner ombildade till förste och andre stadsläkaretjänsterna, af hvilka den senare fortfarande är en rättsläkarebefattning, under det att förste stadsläkaren hufvudsakligen fått allmän hälsovård och sjukvårdsadministration till sin uppgift.

Då collegium medicum bildades genom en kungl. resolution 1663, hade det till väsentligt syfte att försäkra hufvudstaden om ordentliga och kunniga läkare. Till en början var kollegiet också att anse mera som ett läkaresällskap än som ett ämbetsverk. Emellertid utsträcktes småningom dess befogenhet till hela landet, och det har, som bekant, efter hand öfvergått till ett statens ämbetsverk, nu benämndt medicinalstyrelsen. Längre tog dock kollegiet alldeles särskild befattning med hufvudstadens medicinalangelägenheter, och stadsfysikus i Stockholm var ända till 1813 själfskrifven medlem af detsamma. Under hela 1700-talet spåras denna kollegiets betydelse för hufvudstadens medicinalangelägenheter.

Med tiden hade läkarnes antal blifvit större, och alla samhällsklasser gjorde anspråk på läkarevård vid sjukdomsfall. Sålunda uppkom vid midten af 18:de århundradet frågan om fri läkarevård åt Stockholms fattiga. Denna angelägenhet ansågs då närmast röra collegium medicum, hvars medlemmar också sig emellan fördelade stadens församlingsområden och lofvade hos sig mottaga de hjälpsökande, hvilka under »assessorernas» ledning skulle i hemmen besökas af yngre läkare eller medicine studerande. Anordningen befanns emellertid otillfredsställande, hvadan, efter rikets ständers beprövande, genom kungl. brefvet den 18 okt. 1757 förordnades om antagande af tre aflönade fattigläkare i Stockholm. De skulle antagas af kollegiet, hvilket öfver dem utöfvade direkt förmanskap. Fattigläkarnes aflöning utgick intill 1766 af Serafimerlasarettets fonder. Därefter funnos för dem inga löner, förrän Gustaf III år 1773 förordnade, att sådana skulle betalas af den allmänna s. k. medicinalfonden. Vid samma tid fingo fattigläkarne en af kungl. maj:t godkänd instruktion, enligt hvilken tillsynen öfver dem fortfarande tillhörde kollegiet. Ändring härutinnan skedde först 1796 på öfverståthållarens framställning, i det att sagda förmanskap öfverflyttades på stadsfysikus i Stockholm.

Vid början af vårt århundrade (1807) blef fattigvårdsväsendet i Stockholm ordnad och fick en *kommunal karakter*. Hit hänfördes då också sjukvårdsangelägenheterna, och såsom målsmän för dem fingo i den 27 man

starka fattigvårdsdirektionen preses och en ledamot i collegium medicum, stadsfysikus samt en af öfverläkarne vid Serafimerlasarettet säte. Fattigläkareinstitutionen blef i sammanhang härmed en kommunens angelägenhet (k. br. d. $\frac{15}{7}$ 1812). Församlingarnas deputerade i direktionen fingo bestämma läkarnes antal, som nu ökades, samt lönernas belopp, men kungl. maj:t fastställde nu likasom 1827 ny instruktion för dem. Då år 1843 fattigvården å nyo omgestaltades, medförde detta ingen ändring i det förhållandet, att stadens sjukvårdsangelägenheter besörjdes af fattigvårdsmyndigheterna. Den nu inrättade stadsnämnden, af hvilken förste stadsläkaren var själfskrifven ledamot, blef organet för hithörande ärendens behandling.

Sjukvårdsanstalter i egentlig mening fick Stockholm först på 1700-talet. Serafimerlasarettet (se nedan sid. 519) kom till stånd 1751, och 1775 inrättades Allmänna barnbördshuset och barnbördshuset Pro Patria. Ingen af dessa anstalter var kommunal. Så var däremot i viss mån fallet med Stockholms stads och läns kurhus, hvilket räknar sin uppkomst från 1815 och i stället för Danviks hospital öfvertog vården af veneriskt sjuka. För öfrigt funnos sjukrum på församlingarnas fattighus, där fattiga sjuka kunde mottagas, äfven om de bodde ute i staden. Utrymmet på lasarettet var vid denna tid icke stort; och äfven de öfriga resurserna för sjukas vård visade sig med hvarje år mera otillfredsställande. Kungl. maj:t uppdrog därför år 1827 åt en kommitté att afgifva förslag till förbättrade sjukhusväsende i Stockholm. Kommitténs arbete ledde till en hufvudsakligen på stadens bekostnad utförd betydlig utvidgning af lasarettet samt till inrättande af det s. k. provisoriska sjukhuset (n. v. Katarina sjukhus), hvilket anförtroddes åt kommunens förvaltning, ehuru byggnaderna lämnats af statsverket.

Vid samma tidpunkt uppfördes Garnisonssjukhuset på Kungsholmen, hvilket för sin tid torde hafva varit Sveriges bäst inrättade sjukhus. Ett annat statens sjukhusbyggnadsföretag bör här särskildt antecknas, då det innebar ett betydelsefullt steg till en humanare behandling af sinnessjuka, än äldre tider kunna berömma sig af. Det var Stockholms hospital vid Konradsberg, som fullbordades år 1860 och medgaf utrymning af afdelningen för sinnessjuka på det mycket olämpligt inrättade Danviks hospital, hvars roll såsom sjukvårdsanstalt därmed upphörde.

Äfven den privata välgörenheten började nu riktas på inrättandet af sjukhus. Sålunda räknas från midten af vårt århundrade Kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn, Diakonissanstaltens sjukhus samt Stockholms sjukhem sin uppkomst.

Om *hälsövårdsanordningarna* i äldre tider gäller som regel, att de framkallades af farsotshemsökelse. Pest och rödsot spelade härvid en mycket betydande roll. Men då deras härjningar föranledde ett kraftigare ingripande, var det af regering eller ständer utsedda myndigheter, som utvecklade någon anmärkningsvärdare verksamhet. Så väl det 1721 utnämnda sundhetskollegiet

som frihetstidens mera kända sundhetskommision voro centrala myndigheter. Verkställighetsåtgärder i Stockholm ankommo på magistraten eller öfverståthållareämbetet. Då sundhetsföreskrifter lämnades för staden, hade de också i allmänhet endast temporär betydelse. Till något ordnad sundhetsväsande i Stockholm ledde de icke, hvilket ej hindrar, att de tid efter annan medfört förbättringar, speciellt med hänsyn till hufvudstadens renhållning.

En systematiskt ordnad allmän hälsovård tillkom först långt fram i 19:de århundradet. Och äfven därför hafva vi att tacka en farsot. Det var nämligen kolerans uppträdande i Europa från och med 1830, som verkade såsom en mäktig väckelse till organiserandet af hälsovården i hufvudstaden, liksom i hela riket. Med hänsyn uteslutande till denna farsot påbjöd kungl. kung. d. 9 juli 1831 tillsättandet af sundhetsnämnder i orterna. I Stockholm kallades denna myndighet först allmänna sundhetskommittén, men fick snart namnet allmänna sundhetsnämnden till skillnad från de densamma underordnade sundhetsnämnder, som verkade i de särskilda stadsdelarna. Vid kolerans förnyade vandring till Europa på 1840-talet tillsattes i Stockholm å nyo samma nämnd, som nu till följd af koleraperiodens långvarighet blef oafbrutet verksam under mer än halftannat årtionde.

Allmänna sundhetsnämndens uppgift var från början förnämligast kolerasjukvård. Hon hade dock äfven att taga befattning med hälsovårdsärenden, då de ansågos vara af betydelse för kolerans bekämpande. Härigenom vandes man småningom vid att hafva en hälsovårdsmyndighet, på samma gång som den nu framträdande nya vetenskapsgrenen hygien ådagalade nyttan af hälsovårdsanstalter. Sålunda utvecklade sig ur de tillfälliga sundhetsnämnderna och lagbundos permanenta sundhetsnämnder för städerna. För Stockholm stadfastades detta förhållande genom den i sammanhang med stadsfullmäktigeinstitutionens införande år 1864 utfärdade nådiga instruktionen för Stockholms stads sundhetsnämnd. Den kommunala hälso- och sjukvården skildes härigenom helt och hållet från fattigvården och fick i sundhetsnämnden ett särskildt organ.

Förbättrandet af kommunens ännu synnerligen bristfälliga sjukhusväsande tog framför andra ärenden denna nämnds uppmärksamhet i anspråk. Redan 1858 hade öfverståthållaren tillsatt en kommitté för utredande af frågan om anskaffande af kommunalsjukhus, och nämnden fick genast ärendet om hand. I afvaktan på frågans slutliga lösning inrättade man provisoriska sjukhus i skilda stadsdelar. Lösningen blef efter årslånga förhandlingar den, att Sabbatsbergs sjukhus nybyggdes under åren 1873—78 samt att Maria sjukhus med ingången af 1876 öppnades i en därför inköpt och apterad f. d. fabriksbyggnad vid Wolmar-Yxkullsgatan, där äfven en lägenhet erhöles för ett barnbördshus, numera Södra barnbördshuset.

År 1874 utkom hälsovårdsstadgan för riket och följdes redan 1875 af epidemistadgan. Genom dessa förordningar fick Sveriges hälsovårdsväsande

en fastare och mer själfständig organisation. Hälsovårdsstadgan blef gällande för Stockholm först med 1878, och i och med detsamma ombildades sundhetsnämnden till den nuvarande *hälsovårdsnämnden*, hvilken öfvertog den förra nämndens funktioner och dessutom utrustades med vidsträckt myndighet uti hälsopolishänseende. Inrättandet af en särskild hälsopolis blef också nämndens första uppgift. Vidare har på hennes initiativ epidemisjukvården och desinfektionsväsendet ordnats, ny renhållningsstadga utarbetats, födoämneskontrollen utbildats o. s. v.

Äfven sjukvårdsanstalterna hafva under hälsovårdsnämndens ledning rönt ytterligare utveckling. Sjukhuset S:t Göran fullbordades 1888 och Epidemisjukhuset 1893, Maria sjukhus och Södra barnbördshuset hafva fullständigt ombyggt. Lägges härtill, att under senare åren Serafimerlasarettet med bidrag af stat och kommun nybyggt och utvidgats, samt att nya enskilda sjukhusanläggningar tillkommit, bland dem i främsta rummet det af drottningen grundade Sophiahemmet, hvarigenom utbildandet af sjuksköterskor tagit ett afgörande steg framåt, så torde det kunna sägas, att hufvudstadens utveckling på nu ifrågavarande område under den sist förflutna 25-årsperioden hållit jämna steg med den förkofran, som samtidigt försiggått inom andra grenar af offentlig verksamhet i Stockholm.

2. Kommunens hälso- och sjukvårdsanordningar.

Den kommunala hälso- och sjukvården i Stockholm handhafves af stadens *hälsovårdsnämnd*, som har sju ledamöter, af hvilka stadsfullmäktige för 4 år i sänder välja fyra och magistraten en; själfskrifna ledamöter äro polismästaren och förste stadsläkaren.

I fråga om hälsovården är nämndens verksamhet hufvudsakligen bestämd genom hälsovårdsstadgan för riket af den 25 sept. 1874. Häri lämnas föreskrifter om begravningsväsendet, bostäder, luftväxling i allmänna samlingslokaler, födoämneskontrollen, fabrikers inrättning och drift, renhållningsväsendet m. m. samt med afseende på farsoters bekämpande. Fullständigare föreskrifter om åtgärder mot smittosamma sjukdomar gifvas i epidemistadgan af 1875, hvilken nämnden också har att tillämpa. Densamma ålägger alla läkare anmälningsplikt beträffande af dem vårdade fall af kolera, smittkoppor, skarlakansfeber, nervfeber, fläckfeber, rödsot och difteri och innehåller bestämmelser om sjukas isolering, desinfektion af deras bostäder m. m. Under senare åren hafva dessutom utkommit flera särskilda författningar rörande skyddsåtgärder mot koleran. Slutligen har hälsovårdsnämnden att tillämpa vissa bestämmelser i giftstadgan, i lagen af 1881 om minderåriges användande i fabriksarbete, m. fl. allmänna författningar.

Vid handhafvandet af hälsopolisen äger nämnden låta inför sig kalla enhvar, som bor eller uppehåller sig i staden, samt att genom föreläggande

af viten eller anställande af åtal göra sig hörsammad. Nämndens beslut kunna öfverklagas hos öfverståthållareämbetet och dettas hos kungl. maj:t.

Med sjukvården i Stockholm har nämnden att befatta sig dels på grund af epidemistadgan, som lägger epidemisjukvården i hennes händer, dels i kraft af ett särskildt stadsfullmäktigebeslut, enligt hvilket äfven kommunens öfriga sjukvård blifvit åt nämnden uppdragen. Härvid fungerar hälsovårdsnämnden såsom en under stadsfullmäktige lydande förvaltningsnämnd och utöfvar i denna egenskap öfverstyrelsen öfver kommunens sjukvårdsanstalter och sörjer för läkarevård åt stadens fattiga.

Till medicinalstyrelsen skall nämnden årligen afgifva berättelse öfver sin verksamhet. Denna tryckes på stadens bekostnad och utgör gemenligen en volym på omkring 20 tryckark, hvaraf vid pass hälften består af tabellariska framställningar, och bland dessa intaga öfversikterna öfver dödlighetsförhållandena ett framstående rum. Dödsbevisen öfver alla i staden affidna skola nämligen enligt föreskrift i hälsovårdsstadgan af nämnden samlas, bevaras och bearbetas.

Stockholms stads hälsovårdsnämnds arbetsfält är således ganska vidsträckt och kräfver, såsom äfven af det följande framgår, en icke obetydlig personal samt arbetslokaler så väl för nämndens egna, gemenligen två gånger månatligen inträffande sammanträden som för en del af tjänstemännen. Hälsovårdsnämndens byrå omfattar för närvarande 8 rum förutom bostäder för hälsopoliskommissarien och vaktmästare. Här har förste stadsläkaren sitt tjänsterum, hälsopolisens lokaler höra hit, och här arbetar nämndens kansli. Det sistnämnda består af en sekreterare, en ombudsman, en kamrerare, tillika kanslist, samt ett biträde vid sjuklighets- och dödlighetsstatistikens bearbetande.

Den dagliga ledningen af både hälso- och sjukvårdsförvaltningen, för så vidt den tillhör nämndens handläggning, tillkommer *förste stadsläkaren*. Han är medlem af och föredragande hos hälsovårdsnämnden samt chef för hälsopolispersonalen och förman för andre stadsläkaren och distriktsläkarne. Vid kommunens sjukhus äger han utöfva inspektion. Därjämte har han inseende öfver i hufvudstaden praktiserande tandläkare, barnmorskor, gymnaster och fältskärer. Till hans åligganden hör slutligen affattandet af nämndens berättelser med dödlighetsstatistikens bearbetande.

Hälsovårdsnämndens förvaltningsområde grenar sig för öfrigt uti hälsovård och sjukvård, för hvilka finnas särskilda organ, hvilka vi här skola betrakta hvar för sig.

* * *

På hälsovårdens område möter oss först och främst:

1. *Hälsopolisen*, hvars närmaste chef är sundhetsinspektören, som antages af hälsovårdsnämnden och skall vara en i allmän hälsovård kunnig

läkare. Den under honom sorterande personalen består af 1 kommissarie, 1 förste tillsyningsman och 11 tillsyningsmän, hvilket antal vid behof ökas genom anställande af extra tillsyningsmän. Till hälsopolisen räknas också stadsveterinären och biträdande stadsveterinären, hvilka hafva sin hufvudsakliga verksamhet vid köttkontrollen.

Genom hälsopolisen utöfvar hälsovårdsnämnden tillsynen öfver ordningen i staden och dess särskilda egendomar hvad hälsovården angår. Omfattningen af denna tillsyn kan bedömas af nedanstående utdrag ur månadsrapporterna under 1895 öfver tillsyningsmännens arbeten. Föremål för besiktning voro:

Bostäder	64 ggr.	Slakterier o. d.	369 ggr.	Salutorg	3,563 ggr.
Gårdar	56,886 »	Stall	7,534 »	Bondkvarter	} 1,304 »
Pissoarer	3,502 »	Fåhus	329 »	Järnvägsstationer	
Afträden	89,159 »	Svinstior	166 »	Fartyg	2,764 »
Afstjälpningsplatser	29 »	Lumpupplag	545 »	Salubodar	30,558 »
Afloopstrummor	179 »	Fabriker	9 »	Grafkor	74 »

Härvid anhöllos födoämnen såsom misstänkta eller kassabla 4,605 ggr, och 12 ggr anmäldes försäljaren till åtal för tillsaluhållande af hälsovådliga varor. För undersökning inköptes 3,511 prof af mjölk och grädde. Vid renhållningen framställdes 4,510 gånger anmärkningar, och i 74 fall anmäldes de felande till åtal inför poliskammaren. Bostadsdesinfektion verkställdes genom hälsopolisen vid 466 tillfällen i 595 rum. Till dessa arbeten kommer vakthållning på hälsopolisbyrån, som dagligen äger rum och i tur och ordning bestrides af tillsyningsmännen, en åt gången.

2. *Hälsovårdsnämndens laboratorium* började sin verksamhet 1883. Vid detsamma är en kemist fast anställd. Laboratoriet är för öfrigt tillgängligt äfven för sundhetsinspektören och andra nämndens tjänstemän, då de för sina arbeten behöfva anlita dess hjälpmedel. Tillfälligtvis, vid hotande kolerafara, har äfven en speciellt utbildad bakteriolog haft anställning vid laboratoriet. Detsamma har 4 rum med nödiga bilägenheter, inrymda i vindsvåningen af det hus, där nämndens öfriga lokaler äro belägna. Utrustningen är den för ett kemiskt laboratorium vanliga. Bland instrumenten märkas: en laktokrit samt en annan större centrifug med elektrisk motor, luft- och vattenhastighetsmätare, djupvattenhämtare, registrerande vattenståndsmätare m. fl. Ett af laboratoriets rum begagnas företrädesvis för bakteriologiska undersökningar och är utrustadt med därför nödiga termostater, mikroskop o. s. v.

Af arbetena på laboratoriet äro somliga att betrakta såsom löpande. Hit höra de undersökningar öfver vattenledningsvattnets beskaffenhet, hvilka regelbundet utföras 2 gånger i månaden och hvaröfver en tabellarisk sammanställning alltid meddelas i hälsovårdsnämndens årsberättelser, vidare mjölkanalyser, som i stor utsträckning påkallas af hälsopolisen i och för kontrollen

öfver detta viktiga födoämne, samt andra af hälsopolisuppsikten betingade eller för utredning af hälsovårdsärenden behöfliga analyser, såsom öfver olika slags födoämnen och dryckesvaror, njutningsmedel, luft i offentliga lokaler, lysgas, rök från ångpanneeldstäder, kloakvatten, tvättlut, tegel och murbruk m. m.

Andra icke mindre viktiga, på laboratoriet utförda arbeten hafva haft till mål utredningen af för hufvudstadens hälsovård särskildt betydelsefulla spörsmål af större omfattning. Flera af de sålunda åstadkomna utredningarna hafva offentliggjorts såsom bihang till hälsovårdsnämndens tryckta årsberättelser. Födoämneskontrollen behandlas i följande arbeten: Brödundersökningar af J. WALLER och CARL SÖLLSCHER (1883 och 1884); mjölkundersökningar med laktokrit af KLAS SONDÉN (1885); samt om handelspris och näringsvärde hos några allmänna födoämnen af den sistnämnde och JOH. ALMQVIST (1895). Ventilationsförhållandena i allmänna samlingslokaler och fabriker behandlas i: Luftundersökningar af K. SONDÉN (1885). Det härstädes mycket diskuterade spörsmålet om möjlig förorening af stadens vattenledning från kloakerna utredes i tvenne afhandlingar, den ena: Stockholms afloppsvatten och dess inflytande på vattendragen kring staden af ingenjör K. SONDÉN (1888), den andra: Bidrag till kännedomen om bakteriehalten i vattendragen invid Stockholm af d:r HENRIK WETTERDAL (1893). I ändamål att klargöra den under senare tidens lifliga byggnadsverksamhet i Stockholm ständigt uppdykande frågan om nybyggnaders uttorkning och för utarbetande af en praktisk metod för bostäders undersökning i afseende på fuktighetsförhållandena utförde nämndens ingenjör åren 1891 och 1892 omfattande undersökningar, för hvilka han redogjort i arbetet: Om fukten i tegelbyggnader. Till samma kategori af arbeten höra pröfningen af desinfektionsugnarna vid kommunens sjukhus samt undersökningar för utrönande af lämpliga desinfektionsmetoder för boningsrum, hvilka arbeten utförts af sundhetsinspektören och nämndens ingenjör dels på laboratoriet, dels med stöd af dess hjälpmedel.

3. *Köttbesiktningsbyråerna.* På grund af saknaden af offentligt slakthus verkställes den offentliga köttbesiktningen i Stockholm på salutorgen och i försäljningsbodarna af hälsopolisen. Misstänkta varor transporteras till endera af stadens tvenne köttbesiktningsbyråer, där de undersökas af den därstädes under torgtiden stationerade veterinären. Beträffande dessa byråer, som äro äldre än hälsopolisen, må först några historiska upplysningar meddelas.

Vådan af att förtära trikinhaltigt fläsk ådagalades år 1860 i Tyskland, där sedermera ej blott en mängd enstaka fall af trikinsjukdom utan äfven massinfektioner blifvit iaktagna. Till förekommande af vidare olyckor inrättades byråer för undersökning af svinkött. Äfven i Sverige påträffades i

början af 1860-talet trikiner i afidna människors muskler, hvilket också här gaf uppslaget till inrättandet af s. k. trikinbyråer. I Stockholm togs initiativet härtill af professor A. KEY, som i maj 1865 föranledde öppnandet af den första anstalten af detta slag. Kort därefter tog sig sundhetsnämnden saken an, och sålunda kommo stadens tvenne trikinbyråer till stånd.

Sedan hälsovårdsstadgan börjat tillämpas i Stockholm, och i sammanhang därmed hälsopolisuppsikt införts öfver här till salu utbudna födoämnen, blefvo (1880) de förra trikinbyråerna centralpunkter för den offentliga köttbesiktningen i gemen. Föreståndareskapet, som förut varit anförtrodt åt

A. Rydén fot.

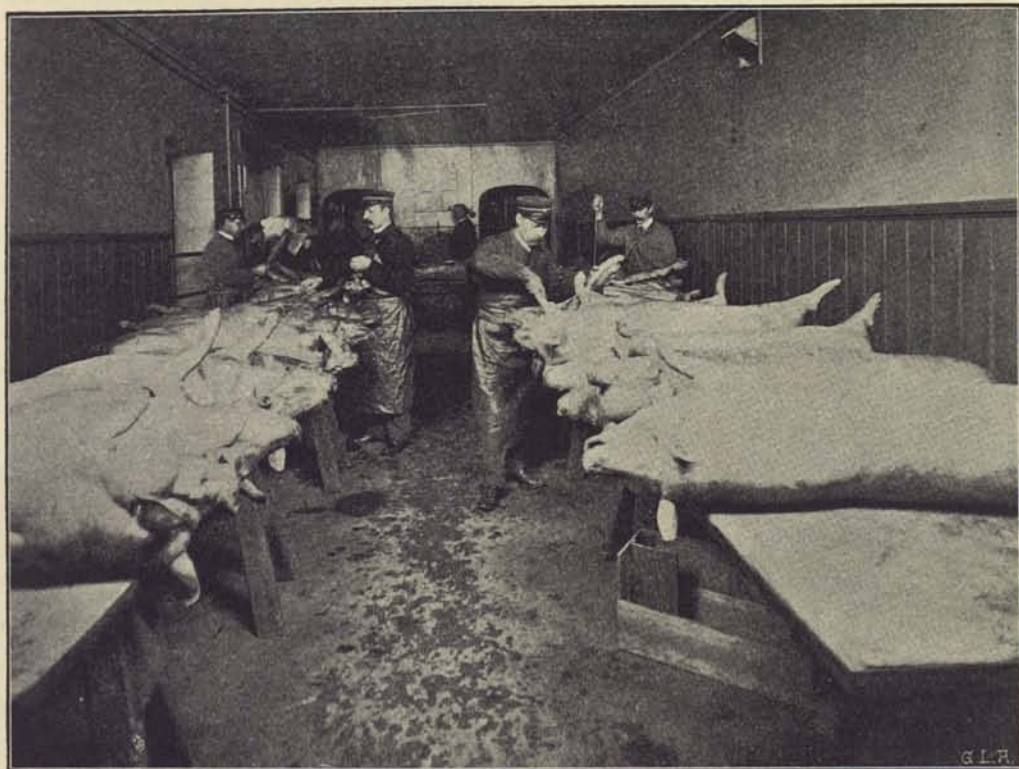
185. Södra köttbesiktningens byråns laboratorium.

läkare, öfverlämnades, sedan dessa afgått, åt hälsovårdsnämndens veterinärer, hvilka, utom den alltjämt fortgående trikinbesiktningen åt dem, som påkallade sådan, fingo till uppgift att besiktiga och eventuellt kondemnera köttvaror och andra födoämnen, som af hälsopolistillsyningsmännen å försäljningsställena togos i beslag.

Byråerna benämnas den norra och den södra och ligga, för att med minsta möjliga tidsutdräkt kunna betjäna allmänheten och hälsopolisen, i närheten af de betydande salutorgen Hötorget och Kornhamnstorg, nämligen i egenomarna n:r 4 Olofsgatan och n:r 2 Västra Slussgatan. Den södra byrån har för mottagande af fläsk för trikinbesiktning dessutom en filial i n:r 8 Munkbrogatan, invid Mälaretorget. Byråerna bestå af följande lägenheter:

ett rum för mikroskopiska och andra finare undersökningar, ett beslagsrum, där beslagtagna födoämnen uppläggas och besiktigas, stora upplagshallar för fläsk, som i och för trikinbesiktning diti föres, samt en våg- och kontorslägenhet. De rum, som tjäna till köttvarors uppläggande, hafva golf af asfalt samt oljemålade väggar för att kunna grundligt rengöras.

Byråerna uppbära afgifter för trikinbesiktningen, som ännu alltjämt är fakultativ, men dock ganska allmänt af fläskhandlarne påkallas, då allmänheten fordrar att få köpa undersökt fläsk. Sålunda inflyta omkring

A. Rydin fot.

186. Södra köttbesiktningens byråns upplagshall.

40,000 kr. årligen, hvarmed alla utgifterna, inberäknadt personalens aflöning, bestridas. Då något afsevärdt öfverskott uppstått, hafva undersökningsavgifterna nedsatts; byråerna hafva nämligen icke till ändamål att bereda stadskassan inkomster.

Hvardera byråns personal utgöres af veterinären-föreståndaren, nödigt antal (vanligen 6) kvinnliga mikroskopister för trikinundersökningen, en kassör och vägare samt 5 manliga biträden vid proftagning och stämpling af fläsk m. m. Arbetstiden är kl. 8—11 f. m., men den utsträcker vid behof och är ofta dubbelt så lång eller än längre.

Arbetets omfattning framgår af följande siffror. Under åren 1865—95 hafva på trikiner undersökts sammanlagdt 733,055 hela fläsk, 34,613 halfva

svinkroppar och 290,144 mindre stycken fläsk. Bland de förstnämnda anträffades trikiner i 796 stycken eller drygt $\frac{1}{10}$ procent. Trikinhaltigt fläsk inlöses af byråerna till af hälsovårdsnämnden fastställt pris, och har under de 10 åren 1886—95 sålunda inlösts och oskadliggjorts 31,589 kg. fläsk för 19,054 kr. 91 öre. Fläsk, som i och för trikinundersökning inlämnas och på annan grund än trikinhalt finnes kassabelt, beslagtages utan att ersättning därför lämnas.

Samtliga å köttbesiktningsbyråerna under 10-årsperioden 1886—95 gjorda beslag omfattande 17,121 partier födoämnen. Bland anledningarna till kassationen voro de förnämsta:

Septichämi och pyämi . . . i	932 fall	Rödsjuka i	53 fall
Tuberkelsjukdom	3,733 >	Kräftsjukdom	88 >
Varbildningar	80 >	Mjältbrand	7 >
Trikinsjukdom	655 >	Dyntsjukdom	158 >
Strålsvamp	26 >	Andra parasitsjukdomar . . .	910 >
Själföd	5 >	Omogenhet	216 >
Förskämning	3,163 >	Dålig beredning e. d.	17 >

De kasserade födoämnen nedgräfdes till en början på en af politiet för djurkadavers nedmyllande använd plats utanför staden, men förarbetas numera i en vid veterinärinstitutet befintlig destruktionsanstalt, där de delvis blifva för tekniskt bruk tillgodgjorda.

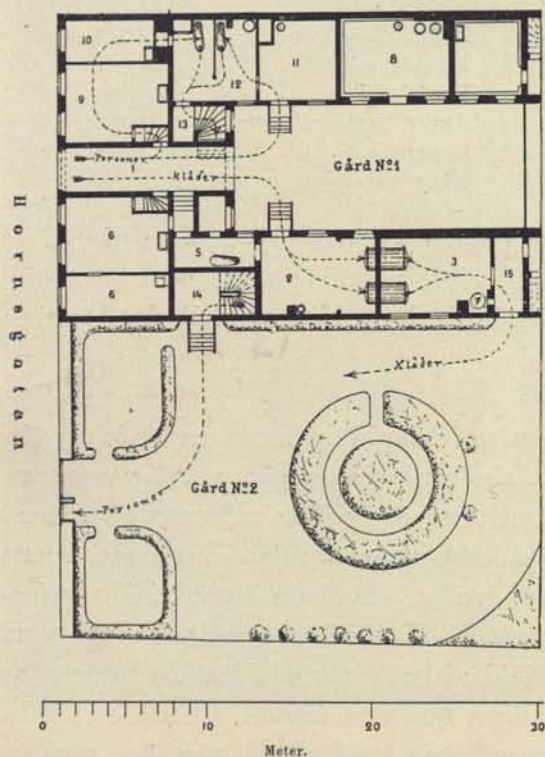
4. *Vaccinationsväsendet.* Grundvalen härför bildar lagen angående skyddskoppypningen i riket af 1853, som stadgar, att hvarje barn skall vaccineras, innan det uppnått 2 års ålder. Kontrollen öfver föreskrifternas efterlefnad handhafves numera i Stockholm så, att stadens rotemän årligen lämna hälsovårdsnämnden uppgift på barn, hvilka, ehuru de öfverskridit vaccinationsåldern, icke anmälts såsom ympade. Dessa barns målsmän kallas nu genom hälsopolisen vid stadgad påföljd af böter att låta inställa barnen hos vaccinatorerna. Staden aflönar nämligen fyra vaccinatorer, alla läkare, hvilka under den blidare årstiden i regeln en gång i veckan på offentliga vaccinationslokaler i de skilda stadsdelarna gå allmänheten till handa med kostnadsfri skyddskoppypning. På samma ställen vaccineras de barn, som i rätt tid inställas. Angående privat vaccinerade barn skola anmälningar göras. Efter vaccinationens slut hvarje höst insändas listor öfver samtliga vaccinerade till rotemännen för anteckning i mantalsböckerna.

År 1895 skyddskoppypades i Stockholm tillsammans 4,762 barn eller i det närmaste 90 procent af barnantalet, antaget lika stort som antalet lefvande i första lefnadsåret den 1 jan. 1895.

Af ympningarna utfördes blott 8 % med humaniserad lymfa; de öfriga 92 procenten med animal vaccin. För produktion af sådan vaccin inrättades år 1884 en särskild ympanstalt för Stockholms stad. Densamma har sedan alltjämt bestått och är ännu den enda anstalten af detta slag i Sverige;

därifrån lämnas mot betalning vaccin äfven till landsorten och till medicinalstyrelsens vaccinationskontor.

5. *Desinfektionsanstalten för staden* är belägen i n:r 82 Hornsgatan. Den grundades år 1882 och inrymde till en början allenast en desinfektionsugn och 4 rum för härbergerande af friska personer, hvilkas bostäder med anledning af där inträffade fall af smittosamma sjukdomar undergingo desinfektion. Tid efter annan och i mån som desinfektionstekniken utbildats och anstaltens nytta blifvit insedd, har densamma förbättrats och utvidgats. I sitt nuvarande skick bragtes han 1893, då hela huset med ofvanstående

187. Plan af stadens desinfektionsanstalt.

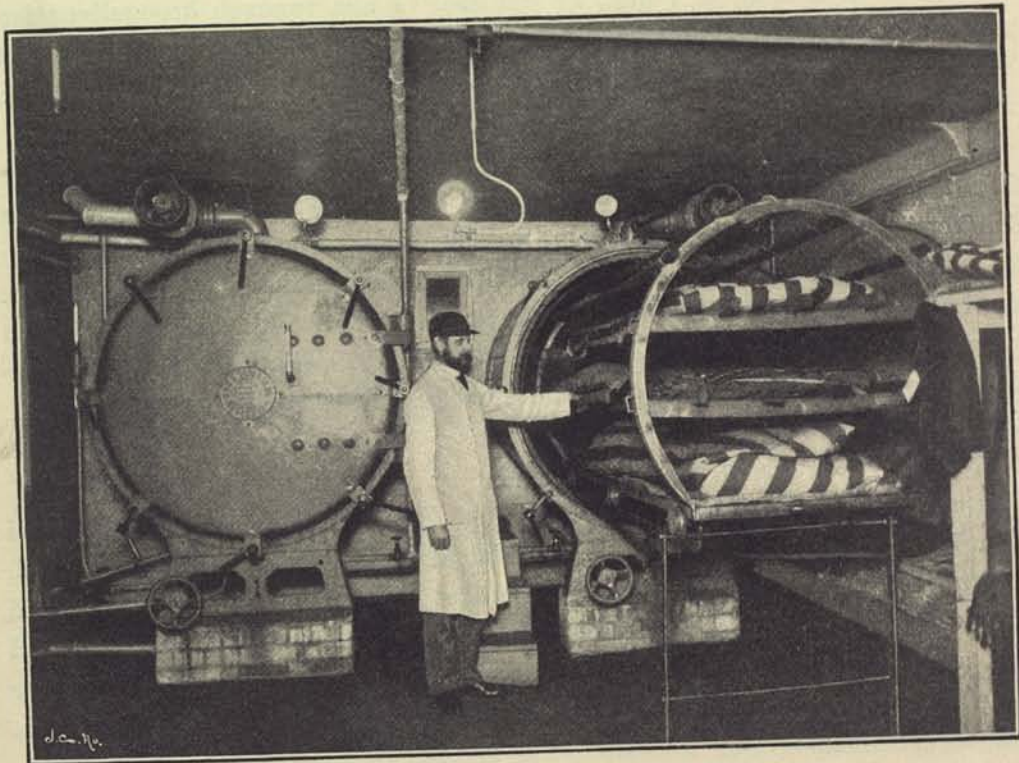
adress (stadens f. d. gäldstuga) inreddes för ifrågavarande ändamål. Af husets trenne våningar användes den nedersta hufvudsakligen till desinfektionslokaler, däri innefattade badlokaler för de personer, hvilka mottagas i den till de öfra våningarna förlagda isoleringsafdelningen.

Desinfektionsafdelningen, hvaröfver planritning bifogas, nås genom inkörsporten (1) och består hufvudsakligen af ett rum för mottagning af smittade effekter (2) och ett (3) för upplag och utlämnande af de från smitta renade effekterna. I väggen mellan dessa båda rum äro tvenne för strömmande ånga inrättade desinfektionsugnar inmurade (se bilden på motstående sida). Utom genom dem finnes ingen

kommunikation mellan rummen. Personalen på båda sidor om ugnen, den »smittade» och den »smittfria», kan sålunda icke idka direkt umgänge. Nödiga samtal ske genom telefon. Desinfektören på »smittade sidan» har endast att mottaga och efter medföljande förteckning kontrollera de för desinfektion inlämnade kläderna, att inlägga dem i ugnarna, stänga dessa och härom gifva signal till desinfektören på smittfria sidan. Förteckningen följer antingen med i ugnen eller uppsättes å en i väggen mellan rummen utan ram insatt glasruta, där den från andra rummet kan läsas. Efter slutadt arbete har den förstnämnde desinfektören att rena sig själf, för hvilket ändamål ett badrum (5) ordnats mellan desinfektionsrummet och desinfek-

törens bostad (6). Själftva desinfektionen sker därigenom, att desinfektören på »smittfria» sidan från ångpannan (7) insläpper ånga i ugnarna. Efter slutad desinfektion uttager han kläderna genom öppnande af de ugnsdörrar, som vetta åt hans sida, upplägger och utlämnar dem åt ägarne, som då få tillträde till gården n:r 2, hvilken icke har någon kommunikation med gården n:r 1, utan har egen port åt gatan. Här tjänstgörande desinfektör har sin bostad vid samma gård.

Vid inlämningsgården ligger en tvättstuga (8) samt bodar för de kärror, med hvilka kläderna föras till anstalten.

L. Larsson fot.

188. Från stadens desinfektionsanstalt.

Inom afdelningen i fråga ligger vidare mottagningsrum (9) för personer, som skola på isoleringsafdelningen intagas, tvenne aflädningsrum, ett för betalande (10) och ett för gratialister (11), samt badrum (12). Efter reningsbadets tagande iföras dessa personer rena kläder, som från öfre våningen skola hållas i beredskap vid trappan (13), på hvilken personerna lämna desinfektionsafdelningen för att begifva sig till

Isoleringsafdelningen, hvilken har sin förbindelse med yttvärlden genom den till gården n:r 2 ledande trappan (14). Afdelningens ändamål är att härbergera personer från smittade hem, under det att dessa undergå desinfektion och rengöring, eller medan de själftva observeras med hänsyn till möjligheten, att samma sjukdom, som hos förut insjuknade samboende kunde,

efter tilländalupen inkubationstid, utbryta hos dem. Tillfälligtvis mottagas äfven personer, såsom skollärare, under det att smittosamt sjuka vårdas i deras hem, till följd hvaraf de eljest skulle afstängas från tjänstgöring. De på isoleringsafdelningen härbergerade äga nämligen frihet att komma och gå som de önska, för den händelse att de begagna egna (desinfekterade) kläder.

Våningen en trappa upp är bestämd för betalande personer och innehåller 10 sängar i 4 rum samt ett matrum. I våningen två trappor upp med 17 sängar i 6 rum upplåtes plats afgiftsfritt, hvarför utrustningen där, ehuru ändamålsenlig och god, är enklare. I alla rummen äro golfven fernissade och väggarna oljemålade, sängarna af järn och öfriga möbler af slätt trä, allt på det att tilläfvventyrs behöflig desinfektion måtte med lätthet och trygghet kunna utföras.

Denna afdelning förestås af en husmoder med nödigt biträde. Hon har sin bostad på stället och tillhandahåller äfven mat åt de intagna, för hvilket ändamål ett rymligt kök m. m. står till hennes förfogande.

Tillsynen öfver hela anstalten utöfvas af sundhetsinspektören. Under år 1895 desinfekterades i ugnarna 30,188 persedlar, tillhörande 1,023 olika personer. På isoleringsanstalten voro intagna 197 personer med 451 underhållsdagar och tillhörande 36 olika hushåll. Betalande voro 28 personer, icke betalande 169.

6. *Desinfektionsanstalten för hamnen.* En sådan anstalt ingick redan i den 1884 uppgjorda planen för ordnandet af hufvudstadens epidemisjukvård, men den anlades först 1892 under trycket af då hotande kolerafara. Till plats därför valdes den till Fjäderholmsgruppen hörande lilla ön Skottland vid utkanten af Stockholms vidsträckta hamnområde. Ön är för fartyg bekvämt tillgänglig så väl från Stockholms innerhamn, »Strömmen», som från Värtahamnen, och anstalten har till ändamål att betjäna fartyg, som medföra smittosamt sjuka personer och därför måste undergå desinfektion. Hufvudbyggnaden innehåller dels en mindre sjukafdelning på 6 à 8 sängar, dels äfven en därifrån fullständigt skild desinfektions- och tvättafdelning med ångpanna, ugn, badrum och tvättstuga, allt ordnadt efter samma principer som vid desinfektionsanstalten i staden, ehuru i mindre skala. Här förutom finnas på ön en mindre logementsbyggnad för det under behandling varande fartygets besättning, bostadshus för anstaltens egen personal samt nödiga skjul och andra uthus, allt omgifvet af planteringar.

Anstalten har blott få gånger behöft tagas i bruk, men då gjort god nytta. Senast var det på sommaren 1894, då 4 på fartyg hitkomna kolera-patienter där vårdades under tiden från den 11 till den 26 aug. Läkare och sjuksköterska stationerades då på platsen, där eljest endast bor en vaktkarl. Hela anläggningen har betingat en kostnad af omkring 23,000

kronor, oberäknadt marken samt bryggan och logementshuset, hvilka redan förut funnos och tillhörde kommunen.

7. *Karantänsstall*. Sedan k. kung. den 1 maj 1885 föreskrifvit, att införsel sjöledes af nötboskap och andra kreatur icke finge ske annorstädes än i de städer, som för djuren inrättade karantänlokaler, förhyrde öfverståthållareämbetet till karantänsstall en lokal, som dock både i afseende på läge och inredning lämnade åtskilligt öfrigt att önska. Den ersattes därför på våren 1893 med ett på stadens bekostnad, efter rationella principer inrättadt mindre karantänsstall, som fick sin plats inom f. d. järnvågen på Djurgården. Platsen ligger invid en god lastbrygga och kan utan svårighet isoleras. Stallet har plats för 12 större djur och är försedt med asfaltgolf, vatten- och afloppsledning o. s. v. Ett stall visade sig emellertid icke motsvara behovet. Detta blef i synnerhet påtagligt, sedan bestämmelserna angående karantän för sjöledes införda kreatur genom kungl. kung. den 18 maj 1894 utsträckts till alla djur, som från främmande länder införas, således äfven då dessa äro fria från smittosam husdjurssjukdom. På grund af hälsovårdsnämndens initiativ uppfördes därför under våren 1896 ännu ett karantänsstall, i hufvudsak likt det förra och beläget icke långt ifrån detsamma.

8. *Bad- och siminrättningen i Norrström* är uppförd och äges af Stockholms stad, men är till enskild person utarrenderad. Den behandlas här nedan i sammanhang med andra badinrättningar (sid. 505).

* * *

Stockholms kommuns anstalter för sjukvård äro följande:

1. *Rättsmedicinen* har af ålder tillhört kommunens läkare. Numera är andre stadsläkaren Stockholms rättsläkare. I denna egenskap går han myndigheterna till handa vid rättsmedicinska frågors utredande, sköter läkarevården i fängelset och utför därmed sammanhang ägande läkareförrättningar. Under år 1895 hade han att verkställa 41 rättsmedicinska liköppningar, 116 liköppningar för dödsorsakens konstaterande samt 108 likbesiktningar med anledning af dödsfall genom olyckshändelser eller vid själfmord. Rättsmedicinska utlåtanden på grund af verkställda undersökningar af lefvande personer afgaf han i 119 fall. Rörande hälsotillståndet och arbetsdugligheten hos personer, som genom öfverståthållareämbetet hänvisas till olika anstalter, fordras äfven i allmänhet intyg af andre stadsläkaren.

2. *Sjukvård i hemmen* bekostas af kommunen för de fattiga, och för ändamålet äro anställda 14 distriktsläkare, hvar och en boende inom sitt

distrikt. Af dem vårdades år 1895 21,504 sjuka i sina hem. Kostnaden för medicin, som under samma år utan ersättning lämnades dessa sjuka samt de besökande vid nedan omtalade polikliniker, uppgick till 28,234 kr. 14 öre.

3. *Polikliniker.* I fattigsjukvårdens intresse lämnas äfven af stadens medel bidrag till flera s. k. polikliniker, där specialister i ögon-, öron-, kvinno- och barnsjukdomar etc. ägna kostnadsfri behandling åt personer, hvilkas medellöshet blifvit styrkt. Dylika anstalter finnas för närvarande på 4 olika ställen i staden. Äfven flertalet af härvarande sjukhus tillhandagå med ambulans sjukvård.

4. *Läkarevård vid olycksfall* och hastigt påkommande sjukdomsfall har beredts genom följande anstalter: a) *Nattläkareinstitutionen.* Ett antal läkare i alla stadsdelar hafva åtagit sig att på kallelse af polisman stå till tjänst under tiden mellan kl. 10 e. m. och 7 f. m. mot en ersättning för hvarje gång af tio kronor, som af kommunens medel utbetalas, därest den, för hvars skull läkaren kallats, icke själf kan göra det. De hjälpbehöfvande hafva endast att vända sig till närmaste polisstation. b) *Jourhafvande läkare.* Den bland Stockholms burgna invånare allmänna sedvänjan att sommartiden tillbringa sin tid, då den ej är upptagen af sysslor i staden, på landet i hufvudstadens närhet, medför den olägenheten, att äfven flertalet läkare under större delen af sön- och helgdagarna under sommaren vistas utom staden. På det att läkarevård emellertid icke skall saknas i trängande fall, plägar hälsovårdsnämnden årligen träffa aftal med läkare, som mot ersättning förbinda sig att, tvenne för hvarje söndag, hela dagen vara tillgängliga. Upplysning om dessa läkares namn och bostad lämnas regelbundet af tidningarna. c) *Asylen för hastigt insjuknade* inrättades år 1880 invid Maria sjukhus, har plats för 7 män och 4 kvinnor och är afsedd för provisoriskt mottagande af företrädesvis sådana sjuka, som sakna nödig vård i hemmen och af polisbetjäning omhändertagas. Asylen sätter således polisen i tillfälle att utan sjukhusens störande alla tider på dygnet kunna skaffa vård åt sjuka personer i utblottadt läge. En gång om dagen förordnar läkaren efter omständigheterna om de till anstalten införas förflyttning till sjukhus, öfverlämnande till försörjningsinrättning, utskrifning o. s. v. Olycksfall, som kräfva omedelbar åtgärd, mottagas naturligtvis alla tider på dygnet å de sjukhus, som hafva kirurgisk servis. För mindre skador anlitas ofta de härstädes till ganska stort antal ännu befintliga fältskärsstugorna.

5. *Förlossningshjälp.* I Stockholm finnas inga s. k. fattigbarnmorskor. I stället lämnas, sedan en barnaföderskas medellöshet blifvit styrkt, af kommunens medel ersättning efter bestämd taxa åt den barnmorska, som kvinnan efter eget val anlitas. Sådan ersättning betalades år 1895 med

6,222 kronor i 774 fall, eller för mer än en tiondedel af alla barnaföderskorna. På stadens barnbördshus vårdades dessutom till största delen afgiftsfritt 1,352 barnaföderskor. För att biträda de fattiga vid svårare förlossningsfall åtnjuta trenne i olika stadsdelar boende läkare arvoden af kommunen. Barnmorskorna äga att påkalla deras biträde; detta skedde 1895 i 97 fall.

6. *Sjukvårdsanstalterna* beskrivas utförligare här nedan sid. 518 o. följ. De äro Sabbatsbergs sjukhus, sjukhuset Sankt Göran, Katarina sjukhus, Maria sjukhus, Epidemisjukhuset och Södra barnbördshuset. Med undantag för Epidemisjukhuset, som hälsovårdsnämnden omedelbart förvaltar, hafva de öfriga hvar för sig en af nämnden utsedd styrelse af 5 personer, hvaribland sjukhusets öfverläkare, eller, där mera än en öfverläkare finnes, en af dem, som då benämnas sjukhusets direktör. Öfver- och underläkare tillsättas af nämnden, men öfriga tjänstemän och betjäning af styrelserna. Södra barnbördshuset, som ligger omedelbart intill Maria sjukhus, med hvilket det har gemensam ekonomi, förvaltas af samma styrelse som detta.

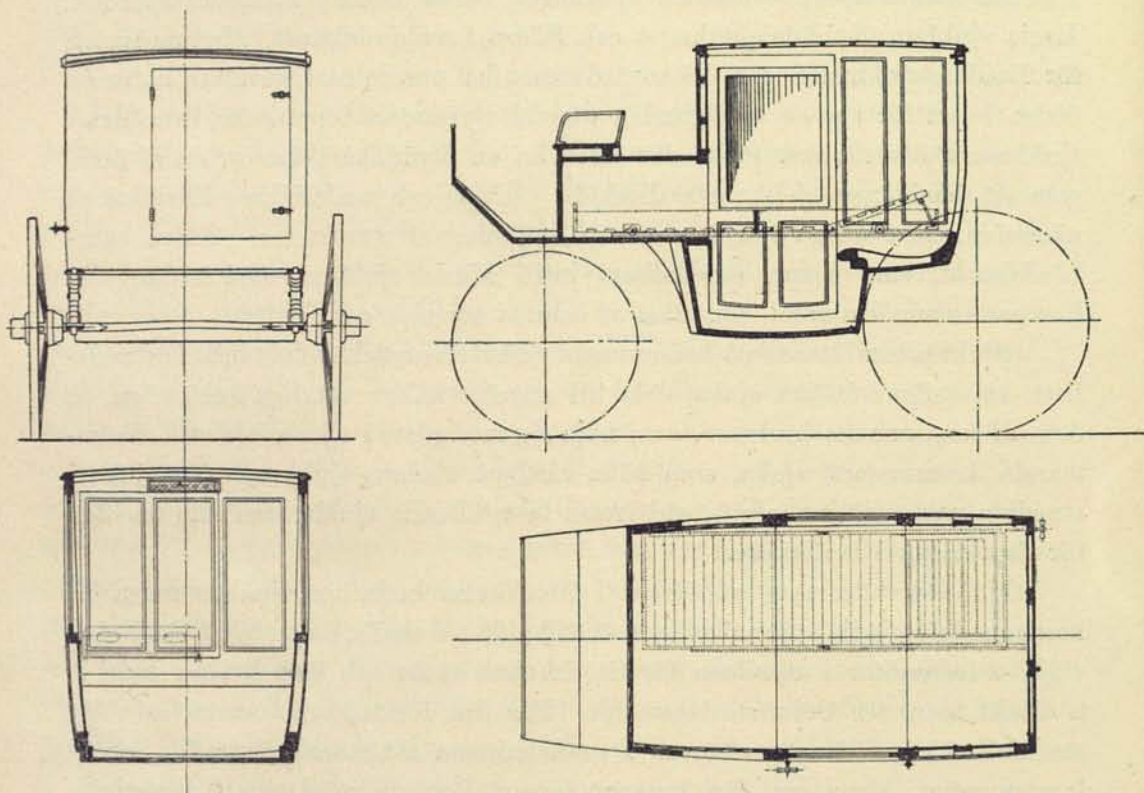
Sjukvården lämnas på kommunens sjukvårdsanstalter dels fullt kostnadsfritt, åt stadens fattiga sjuka, dels till ungefär halfva verkliga kostnaden, åt dem af kommunens invånare, som nöja sig med plats i allmän sjuksal. Främmande kommuners sjuka, som söka vård på stadens sjukhus, samt sjuka i enskilda rum erläggga afgift, vid hvars fastställande sjukhusens alla utgifter för dem tagas i beräkning.

Med förvaltningen af öfriga i Stockholm befintliga sjukhus hafva de kommunala myndigheterna endast så till vida att skaffa, som stadsfullmäktige välja 4 ledamöter i styrelsen för Stockholms stads och läns kurhus samt 1 i direktionen för Serafimerlasarettet. För den förstnämnda anstalten välja stadsfullmäktige äfven revisorer. I granskningen af räkenskaperna för Serafimerlasarettet äfvensom för kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn äger hälsovårdsnämnden att genom ombud deltaga.

Alla sjukhusen skola till medicinalstyrelsen afgifva årsberättelser, och styrelsen kan låta inspektera dem.

7. *Sinnessjukas vård* besörjes i Sverige i första rummet på statens hospital. Ett sådant är beläget i Stockholm. Här, likasom på rikets andra hospital och asyler för sinnessjuka, mottagas emellertid patienter oberoende af deras boningsort, ehuru väl läget naturligtvis betingar, att flertalet af Stockholms sinnessjuka hänvisas till härvarande anstalt vid Konradsberg. Där voro också vid slutet af år 1895 intagna 123 patienter, för hvilka Stockholms kommun delvis betalade vården, under det att motsvarande antal på statens öfriga anstalter för sinnessjukvård uppgick till sammanlagdt allenast 70.

Kommunens egna anordningar för sinnessjukas vård inskränka sig till en afdelning med 30 platser för provisorisk vård af sådana nyinsjuknade patienter, hvilka till följd af bristande utrymme ej genast kunna vinna inträde på statens hospital, men under väntetiden behöfva anstaltsvård, samt en asyl för obotligt sinnessjuka fattighjon. Båda afdelningarna äro sammanförda i en särskild, år 1895 fullbordad, vid Stockholms stads försörjningsinrättning belägen därhusbyggnad på 200 sängar, hvaröfver beskrifning meddelas här nedan, sid. 561.

189. Sjuktransportvagn med rörlig sjukbår.

8. *Sjuktransporter.* På det att allmänna åkdon icke måtte begagnas för smittosamt sjuka, tillhandahåller hälsovårdsnämnden sjuktransportvagnar (för närvarande fyra stycken) och besörjer efter anmälan transporten till sjukhus, då patienten lider af kolera, smittkoppor, fläckfeber, skarlakansfeber eller difteri. Äfven för mässlingspatienter få vagnarna begagnas, dock endast när denna sjukdom är förenad med difteri eller strypsjuka. Vagnarna äro fördelade på tvenne stationer, epidemisjukhuset (norr) och desinfektionsanstalten (söder) och kunna pr telefon rekvireras antingen af läkare personligen eller genom polisstation, då läkareintyg angående sjukdomens art där företes.

Till det yttre liknande vanliga täckta hyrvagnar, äro sjuktransportvagnarna så inrättade, att en på skenor löpande sjukbår genom en dörr

baktill kan skjutas fram under kuskbocken. Utom den på bären liggande sjuke rymmer vagnen en sittande person (sjuksköterska). Bären kan också hopläggas, då den rymmes under kuskbocken; två personer kunna då bekvämt sitta rätt fram och en tredje baklänges. Invändigt äro vagnarna klädda med fernissadt trä, utan stoppning och listverk, för att med lätthet kunna rengöras. Detta sker också efter hvarje sjuktransport.

3. Af kommunen oberoende hälso- och sjukvård i Stockholm.

1. *Medicinalpersonalen*. I Stockholm äro för närvarande bosatta omkring 250 legitimerade *läkare*, hvilka kunna fördelas på följande kategorier:

Ämbetsläkare	12
Akademiska lärare m. fl. (utom sjukhusläkare)	31
Militärläkare	28
Vid sjukhusen anställda	35
Stadens distriktsläkare	14
Privatpraktici	106
Emeriti	24

Summa 250

Bland hufvudstadens läkare finnas många, hvilka såsom innehafvarne af en del lärareplatser, tjänsteläkare m. fl. icke utöfva medicinsk praktik, hvarför antalet verkliga praktiserande läkare kan anslås till omkring 200 eller 1 läkare på 1,300 invånare.

Vid slutet af 1895 funnos här 58 *tandläkare* med 22 elever och medhjälpare.

Apotekspersonalen utgjordes samtidigt, förutom de 19 apoteksinnehafvarne, af 50 provisorer och 69 elever.

Sjukgymnasternas antal uppgår till 130, hvaraf 50 manliga och 80 kvinnliga.

Barnmorskorna, omkring 170 till antalet, äro organiserade i 8 grupper, en för hvar och en af de territoriella församlingarna. I spetsen för hvarje grupp står en barnmorskeförestånderska, som af gruppens medlemmar väljes på ett årligen inför medicinalstyrelsen hållet sammanträde med samtliga här bosatta barnmorskor. Förestånderskan skall öfvervaka de öfriga medlemmarna af gruppen i deras verksamhet och vandel, mottaga deras rapporter, flyttningsanmälningar m. m. samt i fråga om möjligen behöfliga åtgärder meddela sig med barnmorskeläraren, hvilken med förste stadsläkaren delar förmanskapet öfver barnmorskorna. På hvarje 1000-tal kvinnor i åldern 20—45 år finnas i Stockholm 2.8 barnmorskor.

Fältskärsmästare, manliga och kvinnliga, äro här bosatta till ett antal af 35, af hvilka många hålla öppen fältskärsstuga för behandling af yttre skador, hörande till den s. k. lilla kirurgiens område. Då enligt kungl. kung. den 5 juni 1896 examinerandet af fältskärer skall upphöra, sedan de

elever, hvilka antagits före den 1 juli nämnda år, hunnit utbildas, så kommer denna kvarleva af det gamla »badareämbetet» att i mån af de nu lefvande fältskärernas afgang upphöra.

2. *Svenska läkaresällskapet* stiftades år 1808 och hade ursprungligen till uppgift allenast att bilda ett medicinskt läsebibliotek. Mycket snabbt utvecklade det sig emellertid till ett vetenskapligt sällskap, som vid sina hvarje tisdagsafton återkommande sammankomster behandlade alla på dagordningen stående medicinska frågor. Och härmed har sällskapet fortfarit ända till våra dagar. Därjämte har det tagit en viktig del i utvecklingen af landets medicinalväsende. Få äro nämligen de större, hit hörande organisations- och lagstiftningsfrågor, som icke i sällskapet diskuterats, ofta på särskild begäran af medicinalstyrelsen eller dess föregångare, sundhetskollegium.

För Stockholms hälso- och sjukvård har läkaresällskapet städse visat lifligt intresse. Stundom har dess yttrande äfven af kommunens myndigheter inhämtats, såsom i fråga om anläggningen af det första kommunalsjukhuset, angående vattenledningen, begravningsväsendet, skolhygien m. m. Då farsoter uppträdt, har sällskapet ofta utgifvit råd och upplysningar för allmänheten samt genom sin diskussion lämnat väckelser och ledning för de åtgärder, som kunnat på myndigheterna bero. Äfven mera aktivt har sällskapet ingripit, såsom för anläggningen af Stockholms sjukhem, stiftandet af barnsjukhuset Samariten, utväljandet af Stockholms mjölkkommission m. m.

Af sällskapets publikationer är tidskriften »Hygiea» mest känd. Allt sedan 1839 har densamma utkommit med ett häfte i månaden och räknar således år 1897 sin 59:de årgång. Tidskriften innehåller bland annat äfven redogörelse för sällskapets förhandlingar, hvilka före tidskriftens tillkomst behandlades i sekreterarens tryckta årsberättelser. För öfrigt har sällskapet tid efter annan utgifvit »Handlingar», innehållande större afhandlingar, prisskrifter, reseberättelser m. m.

Svenska läkaresällskapet äger genom donationer eller insamling bland läkare bildade fonder till ett sammanlagdt belopp af nära 300,000 kronor, hvaraf omkring 125,000 kronor för utdelande af pris och främjande på annat sätt af vetenskaplig medicinsk forskning. Det öfriga kapitalet tillhör stiftelser med hufvudsaklig uppgift att understödja fattiga änkor och barn till affidna svenska läkare. Vidare äger sällskapet eget, för dess ändamål med samlings-, biblioteks- och klubblokaler inredt hus, n:r 19 Jakobsgränd.

3. *Hälsovårdsföreningen i Stockholm.* Denna förening bildades 1881 med syfte att främja hälsovården dels genom öfverläggningar i hälsovårdsfrågor af praktisk vikt, dels genom anordnandet af föredrag och utgifvandet

af skrifter. Till ledamöter kallas personer, hvilkas verksamhet berör hälsovården, såsom läkare, teknici, förvaltningstjänstemän m. fl.

Föreningens förhandlingar tryckas, och ett mindre band utkommer årligen. Bland häri behandlade ämnen, som mera direkt röra sundhetsförhållandena i hufvudstaden, kunna nämnas: afloppsförhållandena inom hus och tomt, vattenledningsvattnet, slakthusfrågan, kolerafaran, fosterbarnsväsendets ordnande, skollofskolonier, en af smittad mjölk orsakad skarlakansfeber-epidemi, epidemisjukhuset m. m.

4. *Hygieniska museet* grundades år 1880 af stiftelsen Lars Hiertas minne, som under åren 1880—92 för ändamålet anslog tillsammans 13,500 kronor, och understöddes dessa år dessutom kraftigt i pekuniärt hänseende af fru Anna Retzius, född Hierta. Museet ordnades af professor ELIAS HEYMAN och förvaltades till sistnämnda år af en utaf nämnda stiftelse utsedd styrelse. Då det emellertid icke tillhörde stiftelsens plan att fortfarande äga och utöfva tillsyn öfver museer, så öfverlämnades samlingarna genom skrifvelse af den 3 april 1892 såsom gåfva till Karolinska medikokirurgiska institutet jämte museets behållna kapital, omkring 6,000 kronor, såsom bidrag till dess framtida underhåll och vård.

Ordnadt efter mönstret från Parkes museum i London, hade hygieniska museet i Stockholm liksom dess förebild till ändamål att genom en vald samling af apparater, modeller och andra föremål, som äro af vikt för allmänna hälsovården, sätta så väl fackmännen, byggmästare, läkare, skollärare m. fl., som ock den stora allmänheten i tillfälle att genom egen åskådning inhämta kännedom om den nutida hygieniska vetenskapen och dess praktiska tillämpning med särskild hänsyn till våra nordiska förhållanden och framför allt till hälsovårdens fordringar med afseende på boningshusens uppförande och inredning. Bland museets föremål märkas därför i första rummet apparater för uppvärmning och ventilation, bad, renhållning, belysning o. s. v. samt ritningar till arbetarebostäder. Där finnas vidare prof på ändamålsenliga och för hälsan skadliga dräkter, en serie analytiska framställningar af de vanligare födoämnenas kvantitativa sammansättning, för ögonen skadliga undervisningsmaterialier m. m. samt slutligen hygienisk litteratur och väggplanscher, åskådliggörande allehanda för allmänna hälsovården viktiga förhållanden.

Hygieniska museet har särskild lokal på Karolinska institutets tomt.

5. *Stockholms mjölkcommission* började efter enskildt initiativ år 1887 sin verksamhet, hvilken går ut på att för hufvudstadens invånare bereda tillgång på verkligt god och sund mjölk samt att lämna mera betryggande garantier för det viktiga födoämnets goda beskaffenhet, än som kunna för vanlig handelsmjölk ifrågasättas. Saken är ordnad på följande sätt.

Ett program har uppgjorts, innefattande bestämmelser, huru en mönsterladugård bör vara inrättad, huru kreaturen där skola undersökas i afseende på kroppsbeskaffenhet och hälsotillstånd och vid yppad anledning utmönstras samt huru de skola skötas och utfodras, vidare förhållningsregler vid sjukdomsfall bland ladugårdspersonalen samt i fråga om mjölkningen och mjölkens ans, transport och distribution — allt i syfte att bekomma en på samma gång kraftig, välsmakande och sund produkt.

För att i öfverensstämmelse med nu angifna program utöfva tillsyn

A. Rydin fot.

190. Stockholms mjölkförsäljningsbolags lokal för distribution af den kontrollerade mjölken.

öfver ladugårdar, hvilkas ägare därtill ville samtycka, bildades kommissionen sålunda, att Svenska läkaresällskapet och Stockholms stads hälsovårdsnämnd hvardera utsåg tvenne personer, som utan ersättning, allenast af intresse för saken, åtog sig uppdraget och med sig adjungerade en hygieniskt bildad läkare, en veterinär och en kemist med uppgift att hvar och en på sitt område verkställa den omedelbara kontrollen mot arfvoden, som bestämmas af kommissionen, men af mjölkproducenterna inbetalas till kommissionens kassa.

Kommissionen riktar årligen en offentlig uppmaning till Stockholms-traktens mjölkproducenter att ställa sig under den erbjudna kontrollen, hvilket en eller annan antagits skola finna med sin fördel förenligt, då

allmänhetens förtroende till kommissionen borde medföra, att under dess kontroll försäld mjölk kunde säljas till högre pris, än som i vanlig torg-handel stode att få, en förhöjning som i sin ordning beräknats kunna mer än ersätta de ökade kostnader, som mjölkhandteringens inrättande efter kommissionens program nödvändigtvis måste medföra.

På sätt här ofvan antydts har kontrollerad mjölk under hvardera af de senare åren till familjer i Stockholm levererats till i rundt tal 850,000 liter. Medeltalen af 469 under 1895 för kontrol-lens skull utförda mjölk-analyser hafva gifvit följande siffror: specifik vikt 1.0331, fetthalt 3.65 %, fasta ämnen 12.8 %. Lägsta vid något tillfälle iakt-tagna fetthalten var 3.14 %. För späda barn sär-skildt afsedd mjölk gaf en medelfetthalt af 3.94 %.

6. *Badanstalter.* De äldsta offentliga badanstalterna hos oss torde hafva varit hufvudsakligen af samma art som de förr både på land och i stad så vanliga enskilda badstugorna. Baden voro sålunda s. k. svettbad, åtföljda af kroppens tvättning, frottering, öfversköljning och till sist afkylning. Under medeltiden funnos i Stockholm tvenne anse- nliga »badstufvor», en, hvilken anses hafva existerat oafbrutet i 500 år, vid Nordreport och tillhörande heliga Lekamagillet, som äfven tillät fattiga att bada kostnadsfritt, samt en på Södermalm. Namnet Badstugatan, som intill senaste tiden burits af flera gator härstädes, tyder också på badinrättningar af detta slag.

På 1600-talet finna vi i Stockholm ett särskildt skrå af badare, stundom kalladt badaresocieteten, med sin älderman, mästare och ämnessvenner. Till skråets privilegier hörde att hålla offentliga badstugor, hvilka utmärktes medelst en skylt i form af ett badbäcken med en kvast ofvanpå. Aldrig

191. Sturebadet, exteriör.

synnerligen talrika, upphörde badarne under förra delen af detta århundrade att särskildt befatta sig med bad och öfvergingo till våra dagars s. k. fält-skärer. Rättighet att hålla badinrättning medgafs därefter åt oexaminerade personer. En sådan var hattmakeriäldermannen C. J. Lorentz, som år 1831 vid Gamla Norrebro inrättade en numera naturligtvis raserad varm-badinrättning, hvilken på sin tid var den förnämsta, om icke enda i Stockholm. Den hade 23 badrum med 2 kar i hvardera, förutom ång- och

192. Sturebadet, aulan.

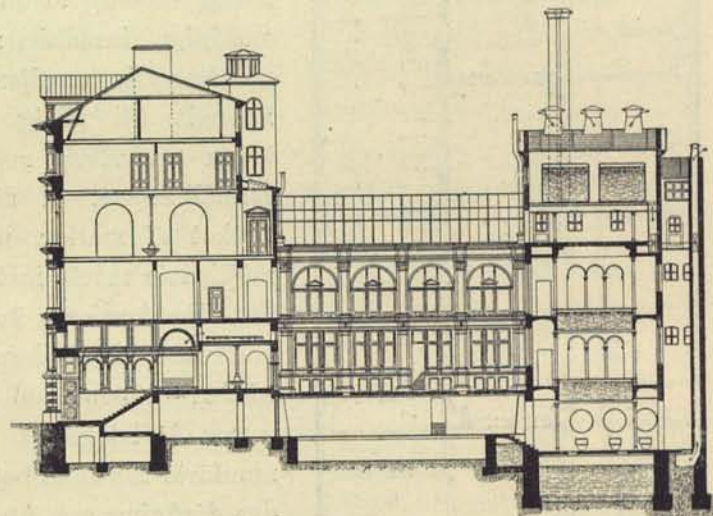
duchbad och flera sorter den tiden brukliga medicinska bad, därtill en i själfva strömmen förlagd kallbassin. Med näringsfrihetens införande blef äfven anläggandet af badanstalter en allmän rättighet.

Emellertid var det vid midten af detta århundrade tämligen klenst be-
ställt med offentliga badanstalter i Stockholm, och Svenska läkaresällskapet
beklagat sig häröfver 1861 i en skrifvelse till öfverståthållaren. Ett uppslag
till en bättre sakernas ordning gafs, då professor C. CURMAN år 1867 för
samma sällskap framlade planen till den nuvarande badinrättningen vid
Malmtorgsgatan, hvilken året därpå af ett aktiebolag fullbordades.

Stora badhuset, såsom nyssnämnda, åt Jakobs-, Malmtors- och Karduansmakaregatorna vettande anstalt benämnes, fullbordades sålunda år 1868, men den har senare utvidgats och intager numera en egendomsareal af nära 1,600 kvm. För densamma, liksom för öfriga i Stockholm numera befintliga varmbadinrättningars inre anordnande, hafva de tvenne hufvudbadformerna för varmbad, *svettbadet* med åtföljande bassin- och duschbad samt det mera separata *karbadet* i dess olika former, lagts till grund.

Af svettbaden finnas inom Stora badhuset tvenne former, den ena det s. k. turkiska badet, representerande det romersk-orientaliska varmluftbadet med torr luft och kraftig ventilation samt tämligen luxuösa anordningar, det andra den s. k. finska badstun, utgörande en tidsenlig utveckling af den gammalnordiska

badstugan med fuktig värme och stora växlingar i temperatur och fuktighetshalt samt enklare badprocedur. Sistnämnda afdelning är så inrättad, att den särskildt om lördagsaftnarna tjänar som ett stort, allmänt folkbad. Äfven för kvinnor finnes en mindre badstufdelning.

198. Sturebadet, längdgenomskäring af byggnaden.

För karbad finnas flera afdelningar, ordnade i klasser alltefter

den rikare eller enklare utstyrelsen. Tillsammans innehålla de 51 badkar med 70 afklädningshytter och nödiga duscher. På karbadafdelningen serveras också s. k. medicinska bad.

Genom praktiska anordningar har badhusets förmåga att på kort tid servera många bad så uppdrifvits, att under loppet af en helgdagsafton, då tillloppet af badande är störst, öfver 1,700 varma bad kunnat serveras.

Under 1896 har vid badhuset börjat inredas en ny afdelning för *simbad*, för hvilket ändamål en simbassin af 10 × 6 meters storlek anlagts.

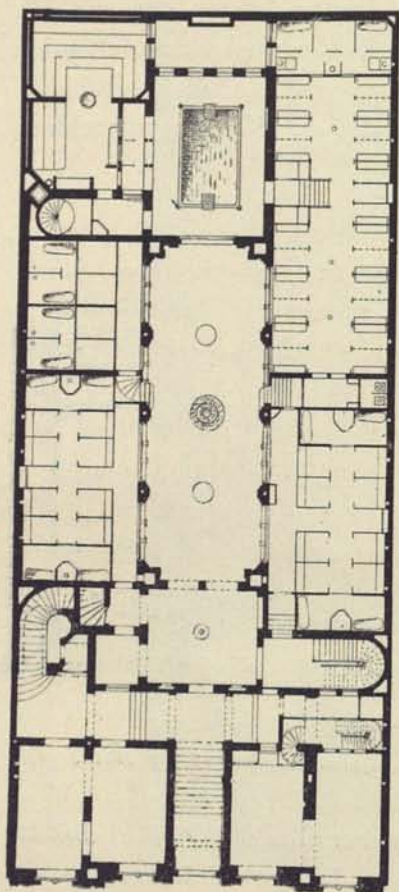
Inrättningens vattenbehof hämtas ur en inom egendomen upptagen, minst 60,000 liter i timmen gifvande brunn, hvilken till öfver 16 meters djup sänkts ned i den grusås, Brunkebergsåsen, som utgör denna stadsdels grund.

Inom badhusets byggnad är dr Zanders bekanta mediko-mekaniska institut inrymdt.

Sturebadet är namnet på en efter plan af prof. C. CURMAN under åren 1883—85 i egendomen n:r 4 Sturegatan af samma bolag, hvilket äger Stora badhuset, anlagd ny, tidsenlig badinrättning, hvaröfver flere bilder här införas. Densamma innehåller sex själfständiga badafdelningar med bekväma inre förbindelser och sålunda lättskött ekonomi. Gatufasaden är jämförelsevis liten, men har erhållit en monumental karakter. Anstalten förtjänar särskild uppmärksamhet såsom exempel på, huru äfven på en tomt med skenbart ogynnsam begränsning och form en fullt tidsenlig badanstalt kunnat anordnas.

Hela byggnaden är uppförd med genomgående järn- och betonstruktion. Synnerlig omsorg är nedlagd på badlokalernas varaktiga inredning: porslin, majolika, cementmosaik, emaljerad metall o. d. hafva kommit till riklig användning och spela äfven en viktig roll såsom underlättande renhållningen. I sådant syfte har äfven bruket af mattor, madrasseringar o. d. i möjligaste mätto inskränkts.

Badformerna äro desamma som i Stora badhuset, dock har, hvad svettbadet beträffar, uteslutande användts det fuktigt varma badstubbadet, men detta har här genomförts för olika betalningsklasser och med den förfining och utveckling ett förstklassigt bad af detta slag fordrar. För detsamma har äfven inom Sturebadet offrats större utrymme än för karbadafdelningen. Sålunda höra till första och andra klassens varmlufts- och duschbad 40 toaletthytter och till tredje klassens (folkbadet) 120 afklädningsplatser. För karbad finnas tillsammans 63 hytter med 43 badkar samt duscher.

194. Sturebadet, plan af bottenvåningen.

Badhuset är beräknadt att kunna vid behof servera 2- å 300 varma bad i timmen eller 1,600 pr dag.

Södermalms badinrättning (fig. 195, 196) anlades på tillskyndelse af doktörerna F. W. WARFVINGE, C. G. GRÄHS m. fl. läkare åren 1875—77 i egendomen n:r 4 Badstugatan nära Söder Mälarstrand. För att ekonomiskt betrygga anstaltens bestånd förband man densamma med en tvättinrättning. Detta har visat sig klokt, och under årens lopp hafva betydande utvidgningsarbeten företagits.

I sitt nuvarande skick innehåller badinrättningen 43, till större delen med marmor och porslin beklädda badrum med tillhörande afklädnings-

hytter, fördelade på tvenne klasser. För öfrigt finnes varmluftbad och s. k. ångskåp. Vattnet för inrättningens behof pumpas upp ur Mälaren, där sugledningen mynnar 3.2 meter under medelvattenytan. Med en badtid af vid pass 4 timmar om dagen anser sig inrättningen kunna servera 140,000 bad om året.

Klara badinrättning, till en början benämnd Kungsholms badinrättning, byggdes 1884 vid Gamla Kungsholmsbrogatan i egendomen n:r 41, där den ännu är belägen. De första åren gingo inrättningens affärer dåligt; det är först sedan slutet af 1889 badanstaltens verksamhet blifvit af större betydelse, tack vare den nuvarande ledningen samt praktiska till- och ombyggnadsarbeten.

Anstalten har nu 59 karbadrum med afklädningshytter, fördelade på trenne klasser med 28 i första, 15 i andra och 16 i tredje. Härtill komma 1:sta och 2:dra klassernas varmluftbad med dusch och bassin. Det senare badet är 2 dagar i veckan tillgängligt för kvinnor, eljest begagnas varmluftbaden blott af män. Tillsammans anses omkring 1,500 bad kunna serveras om dagen; högst omkring 1,200 hafva hittills förekommit. Vattnet tages hufvudsakligen från stadens vattenledning.

Badfrekvensen under år 1894, det senaste för hvilket fullständiga uppgifter äro offentliggjorda, var på de fyra nu beskrifna varmbadinrättningarna:

	Kl. I.	Kl. II.	Kl. III.	Summa.
för män	115,599	100,179	77,455	293,233
> kvinnor	35,613	47,694	35,140	118,447
	151,212	147,873	112,595	411,680

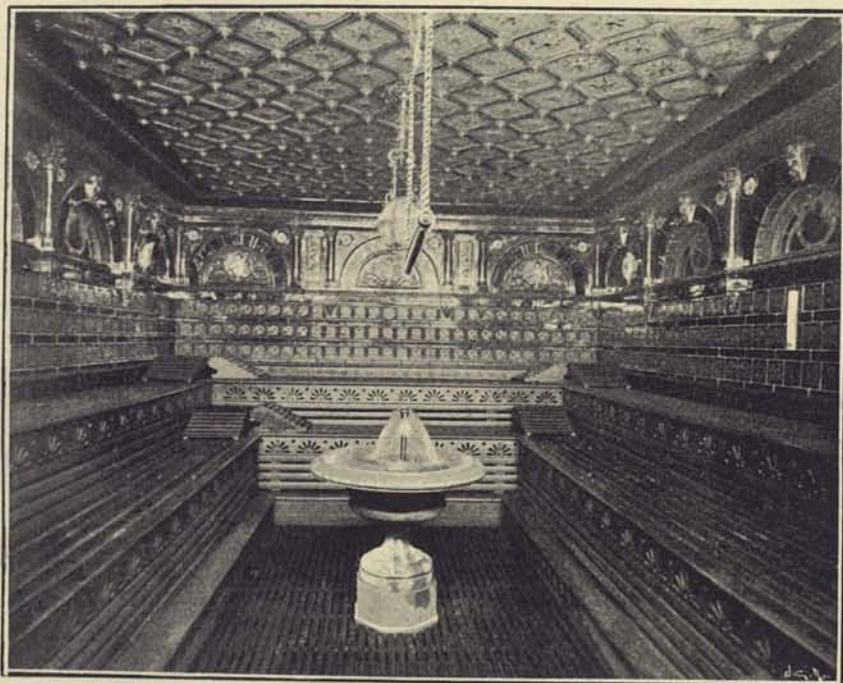
Härtill komma 1,002 bad, som från inrättningarna sändts till och serverats i de badandes hem, samt 5,654 i de tvenne förstnämnda inrättningarna lämnade bad åt skolbarn. Ensamt af dessa siffror kan emellertid användningen af varmbad i Stockholm icke bedömas. Numera äro nämligen badrum synnerligen vanliga i modernare enskilda hus härstädes. Smärre badanstalter finnas därjämte i kaserner och skolor, vid en del verkstäder, uti idrottslokaler, arbetarebostadshus o. s. v. Bland dessa skola vi närmare afhandla

Skolbad (fig. 197, 198)¹. Hedern af att först hafva infört bad i folk-skolorna härstädes tillkommer Nikolai församling och förste läraren vid dess skolor S. NILSSON, på hvars initiativ ett badrum år 1891 inreddes i ett af församlingens skolhus. Badformen är ljum dusch och inrättningen synnerligen enkel. En 670 liter rymmande badkamin tjänar för vattnets uppvärmning. Därifrån fylles en 130 liters reservoar, hvars vatten fördelar sig till 10 duschapparater. Under dessa stå utefter väggarna lika många badbaljor, som vid badningens början ur särskilda kranar fyllas med ljumt vatten. Barnen

¹ Jämför äfven sid. 327 här ofvan.

stiga häri, tvätta sig med tvål och borste, tömma baljan genom en bottenventil och duscha sig sedan med den afmätta vattenmängden, 13 liter, hvars temperatur från $+30^{\circ}$ småningom sjunker. Badhanddukar medföra barnen själfva. För badet åtgår vid pass 15 minuter, och en ny afdelning barn afkläder sig under tiden för att vara färdig till bad, då den förra slutar. För ändamålet äro afklädningsplatserna dubbelt flere än badbaljorna. Hela anläggningen kostade 2,300 kronor. Omkring 7,000 bad serveras under läsåret till en kostnad af knappast 4 öre pr bad.

Samma år inrättades skolbad äfven i Kungsholms församlings nya skolhus vid Fleminggatan, men icke efter samma system som i Nikolai för-

A. Rydén fot.

195. Södermalms badinrättning, rum för varmluftbad.

samling, utan såsom badstubad med dusch och bassin, hvilket helt visst var ett framsteg. Då den ljumma duschen uteslutande är ett reningsbad, är badstubadet dessutom ett rekreationsbad, hvilket äfven genom den kraftigare reaktion å hud och nerver, det framkallar, innebär större trygghet mot förkylningar. Kungsholmsbadet är inrymdt i skolhusets källarvåning, består af afklädningsrum, badstu och duschrums och har en sammanlagd golftyta af 95 kvm. Badstun värmes med ångrör från husets värmeledning till $+40^{\circ}$ — 45° C., har trappformigt uppstigande lafvar och tillgång på varmt och kallt vatten till tvagning. Duschen tages efter vistelsen i badstun vid 30 till 35 graders värme, hvarefter badet avslutas med doppning i den 20—25 grader varma, 6,000 liter rymmande bassinen, hvilkens vatten med tillhjälp af ångrör hålles vid önskad temperatur. Barnen bada i grupper

om 20 stycken, och för hvarje grupp åtgår en half timme. Kostnaden pr bad har här beräknats till 2.5 öre.

Sedermera hafva ytterligare tre folkskolehus (i Johannes, Katarina och Östermalms församlingar) försetts med badinrättningar, alla efter badstutypen. Den senast anlagda, i skolhuset vid Skeppargatan, utgör ett hus för sig, hvartill Östermalms församling anslagit 15,000 kronor. Klara och Jakobs folkskolebarn få på församlingarnas bekostnad badstudad i de allmänna badinrättningarna.

Kallbadhus, tillhörande dels staden, dels enskilda, finnas flerstädes utefter stadens strandområde. Det utan gensägelse förnämsta är *Bad- och sim-*

A. Rydin fot. 196. Södermalms badinrättning, duscher och bassin.

inrättningen i Norrström (fig. 199—201), hvilken äges af kommunen, men är upplåten på arrende till enskild person. Den beslutades af stadsfullmäktige 1882 och fullbordades 1884 för en kostnad af 189,000 kronor. Inrättningen är beräknad för omkring 70,000 badande per år, oberäknadt skolbarn. Högst 1,400, vid utomordentliga tillfällen 1,600, kunna bada på en och samma dag.

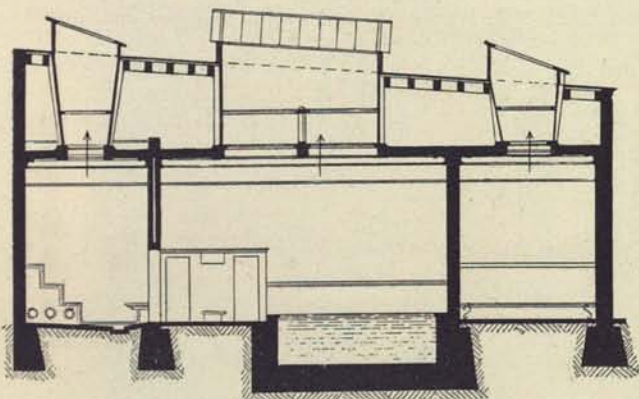
Byggnaden har trenne badafdelningar. Den södra, för kvinnor, innehåller dels för icke simkunniga en 19×12 meters bassin med timrad botten, hvars djup från 0.52 meter i grundaste jämnt stiger till 1.41 meter i djupaste ändan, dels för simmande en dylik med naturlig botten på 4.5—5 meters djup och med 25.7×14 meters areal. Bassinerna äro omgifna af 51 afklädningshytter. På afdelningens yttersida befinna sig 23 enskilda bassiner med tillhörande afklädningsrum.

Den andra eller norra afdelningen är afsedd för gossar och för simundervisning. Den är anordnad alldeles som den förra; afklädningshytterna äro dock endast 45 och de enskilda bassinernas antal 19.

Den tredje afdelningen, den västra, är afsedd för simkunniga män och innehåller blott en bassin, 39 meter lång och 16.9 meter bred samt med ett djup från 5.6 till 7.1 meter. Bassinen omgifves af 54 afklädningshytter.

Flera torn finnas med plattformar, från hvilka simhopp utföras. Vid de mindre bassinerna hafva dessa en höjd af 7.13, vid de större af 10.7 meter öfver lägsta vattenytan.

Förutom badafdelningarna finnes en ekonomiafdelning i 2 våningar, inrymmande i nedre våningen 2 väntsalor, 2 biljettkontor, kök, kontor, tvättstuga, mangelbod, linnerum och maskinrum, i öfre våningen 12 rum till bostäder för föreståndare, lärare, bevakning m. fl.

197. Folkskolebad på Östermalm, genomskärning.

I medeltal för åren 1890—94 togos 240,395 bad, hvaraf 153,241 af män och 87,154 af kvinnor.

7. *Gymnastik* intager en så viktig ställning vid våra uppfostringsanstalter och användes härstädes i så stor utsträckning både såsom hälsomedel och vid sjukvård, att en kort redogörelse för de förnämsta

gymnastiska instituten i Stockholm ej här torde böra saknas.

Främst är då att nämna *Gymnastiska centralinstitutet*. För denna inrättning och dess verksamhet såsom utbildningsanstalt för gymnaster har redogjorts här ofvan (sid. 371—373), men jämte sin uppgift såsom läroverk har institutet äfven, enligt den för detsamma gällande stadgan, att meddela gymnastik åt skolungdom samt att med sjukgymnastik behandla sådana sjuka, för hvilka gymnastisk behandling anses gagnelig.

Med anledning af dessa föreskrifter öfvas dagligen vid institutet ungdomen från tvenne af hufvudstadens allmänna läroverk i gymnastik, hvarjämte enskilda föreningar tillåtas använda institutets gymnastiksalar för öfningar i friskgymnastik. Både manliga och kvinnliga föreningar begagna sig af detta medgifvande.

Sjukgymnastik meddelas vid institutet alla söckendagar på fyra skilda afdelningar, nämligen för manliga och kvinnliga sjuka, betalande och fripatienter. Behandlingen ledes af lärarne i sjukgymnastik, hvilka äro legitimerade läkare. Därvid medverka för öfrigt dels de vid institutet anställda

lärarinnorna, dels äfven sjukgymnasteleverna. Under år 1895 behandlades något öfver 600 patienter under i medeltal 9 veckor hvardera. Ungefär halfva antalet kom på hvardera könet. Bland sjukdomar, för hvilka söktes bot vid institutet, märkas i synnerhet muskel- och ledgångsreumatism, ledvrickningar, ryggradskrökningar och andra lidanden i muskler, ben och ledgångar, vidare nervsmärtor, blodbrist m. m.

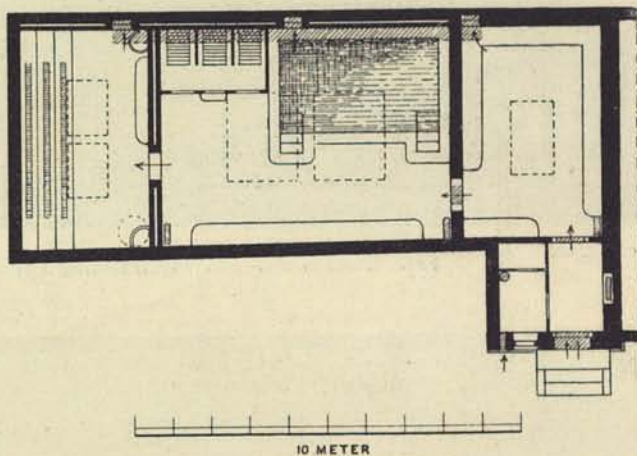
Redogörelse öfver centralinstitutets verksamhet i sistnämnda hänseende offentliggöres, såsom äfven för andra, allmänna och enskilda, gymnastiska institut äger rum, årligen uti medicinalstyrelsens underdåniga berättelse.

Till direktionens för Gymnastiska centralinstitutet åligganden hör att utöfva inspektion öfver gymnastikundervisningen vid rikets allmänna läroverk och folkskolor, lärarinneseminarier, flickskolor med statsunderstöd etc. I detta sammanhang torde därför kunna erinras, att flertalet af de i Stockholm förlagda allmänna läroverken och många folkskolor hafva egna, tidsenligt inrättade gymnastiksalar. Bilden på sid. 510 återgifver Stockholms högre realläroverks gymnastiksal med apparater för friskgymnastik.

Gymnastisk-ortopediska institutet grundades af professoren N. ÅKERMAN och åtnjuter sedan 1827 statsunderstöd. Det afser allenast meddelandet af sjukgymnastik och skall, liksom Gymnastiska centralinstitutet, mottaga ett antal gratispatienter. Af behandlingsmetoderna har den ortopediska här vunnit speciell utbildning. Vid institutet meddelas af dess föreståndare undervisning i svensk sjukgymnastik åt läkare och medicine studerande. Antalet behandlade patienter uppgår äfven här till omkring 600 om året. Bild 203 visar en af institutets salar med den för sjukgymnastisk behandling vanliga apparenjen.

Förutom på nu särskildt nämnda institut meddelas manuel sjukgymnastik efter Lings system på flera mindre privatinstitut samt af ett större antal manliga och kvinnliga enskilda gymnaster. Friskgymnastik idkas i klubbar och idrottsföreningar. Af särskildt intresse är, att äfven för unga kvinnor af arbetsklassen tillfälle till kostnadsfri friskgymnastik finnes i skilda stadsdelar.

Mediko-mekaniska gymnastikinstitut äro afsedda för sjukgymnastisk behandling, hvarvid rörelsegifvarens hand ersättes af apparater, som dels

198. Folkskolebad på Östermalm, planritning.

C. J. G. fot.

199. Stadens sim- och badinrättning i Norrström, det yttre.

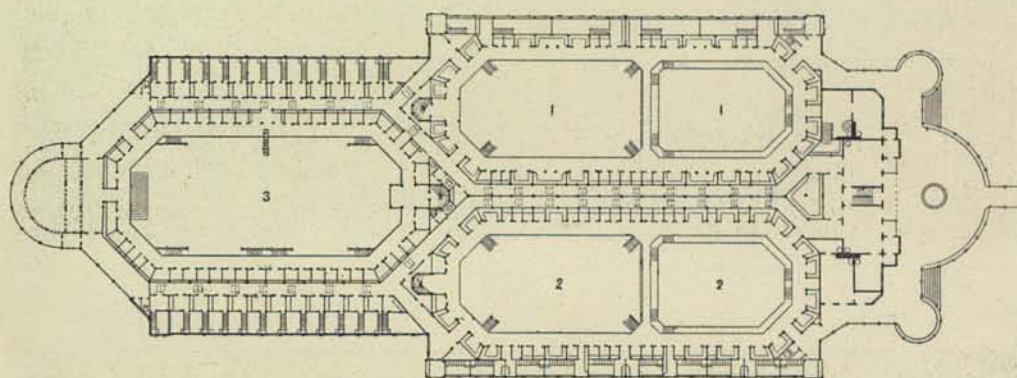

C. J. G. fot.

200. Stadens sim- och badinrättning i Norrström, simbassin.

drivas af de gymnastiserande själfva (aktiva), dels igångsättas genom en motor (passiva). De kräfva således särskildt anordnade lokaler med motor och fasta apparater, vid hvilka behandlingen är bunden. Metoden att medelst mekaniska apparater gifva de gymnastiska rörelserna är angifven och utbildad af d:r G. ZANDER, som 1857 började sin verksamhet på detta område och 1865 i Stockholm anlade det första mediko-mekaniska institutet. Nu finnas härstädes tvenne fullständiga institut, belägna i samma hus som de tvenne största varmbadhusen, hvarförutom vid två andra privata gymnastikinstitut i Stockholm finnes ett urval af de Zanderska apparaterna.

Allt eftersom denna gymnastikmetod blifvit känd, hafva s. k. »Mediko-mekaniska Zander-institut» anlagts på andra platser i vårt land samt i utlandet, och då samtliga apparaterna tillverkas af aktiebolaget Göranssons

201. Stadens sim- och badinrättning i Norrström, plan.

1. Afd. för gossar och simundervisning. 2. Afd. för kvinnor. 3. Afd. för simkunnige män.

mekaniska verkstad härstädes, torde det äfven af den anledningen vara af intresse att meddela, att i september 1896 funnos tillsammans 37 fullständiga institut, hvaraf 3 i Sverige, samt att gymnastikinstitut med ett urval af de Zanderska apparaterna dessutom funnos på 59 platser, hvaraf 5 i vårt land. Till ett fullständigt institut höra 74 olika apparater. För dem kräves ett utrymme af vid pass 300 kvm. och en motor på 3 hästkrafter.

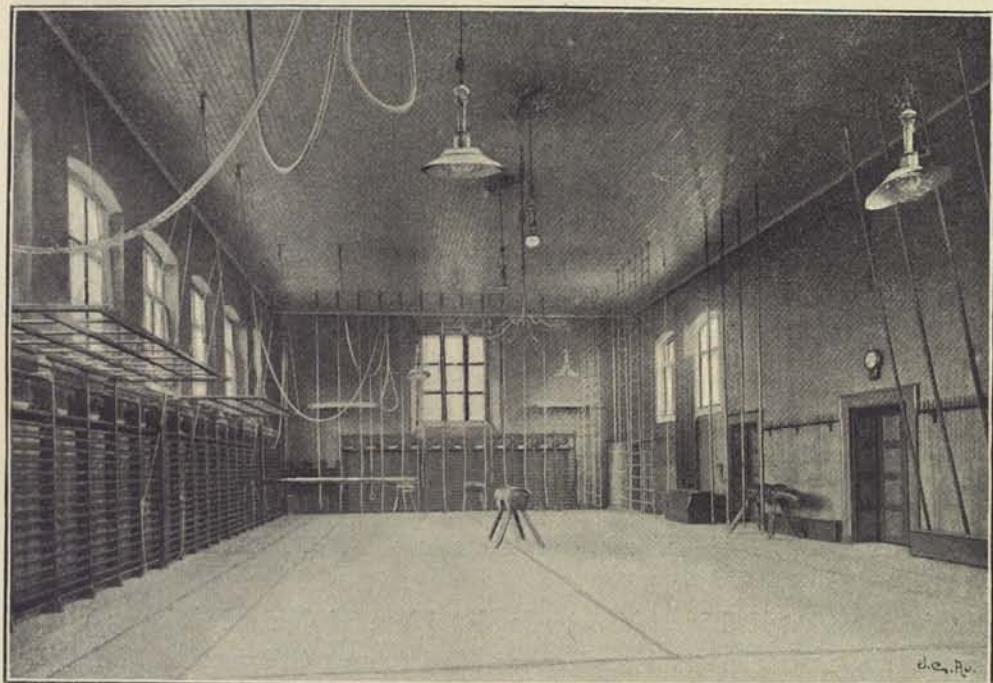
De båda fullständiga instituten i Stockholm behandla årligen sammanlagdt omkring 1,100 patienter. Bild 204 är från Östermalms mediko-mekaniska institut.

8. *Apoteksväsendet.* I äldre tider tillhandlade allmänheten sig läkemedel af kryddkrämare eller af kringresande, vanligen utländska kvacksalfvare. Först i 17:de århundradet, således samtidigt med att examinerade läkare härstädes började praktisera, anlades i Stockholm ordentliga apotek. Det första var slottsapoteket, som dock icke var tillgängligt för allmänheten, förrän det 1625 utflyttades till Stortorget. Det öfvergick sedan till det nuvarande apo-

teket »Lejonet». De därefter äldsta apoteken i Stockholm äro »Markattan» (numera »Leoparden»), »Morianen», »Engeln» och »Svanen», alla till en början belägna i Staden inom broarna.

För att skydda apotekarnes näring mot intrång från de ännu kringresande, tvetydiga medikamentshandlarne utfärdades 1675 ett kungl. privilegiebref gemensamt för alla apotekarne i Stockholm, hvilka då voro sex, nämligen innehafvarne af de ofvan namngifna fem apoteken samt apotekaren på det 1674 å Södermalm inrättade apoteket »Örnen», hvilket med till »Förgyllda Korpen» ändradt namn 1677 inflyttades till staden.

Genom medicinalordningarna af 1688 fick apoteksväsendet i riket en

C. J. G. fot.

202. Gymnastiksalen vid Stockholms högre realläroverk.

fastare organisation, och kort därpå privilegierades här ytterligare trenne apotek, nämligen »Enhörningen» (Södermalm) 1690, »Hvita björn» (Ladugårdslandet) 1692 och »Kronan» (Staden) 1693.

Vid dessa 9 apotek förblef det ända till 1759, då kungl. maj:t samtidigt beviljade 3 nya apoteksprivilegier, hvarigenom »Ugglan», som till en början låg vid Hötorget, »Hjorten» på Kungsholmen och »Gripen» på Södermalm tillkommo.

Därefter förflöt å nyo en längre tid, hvarunder inga nya apoteksprivilegier medgäfvos i Stockholms stad. Men 1817 meddelades privilegium på anläggningen af instruktionsapoteket »Nordstjärnan» vid öfre delen af Drottninggatan och 1824 på »Phoenix» vid Götgatan. Härmed synes behovet för en längre tid varit fylldt. Åtminstone tillkom under loppet af

60 år endast apoteket »Vasen» på Djurgården (1869), hvilket dock var af mindre betydhet.

De senaste apoteksanläggningarna hafva tillkommit i sammanhang med våra dagars storartade utveckling af hufvudstaden och äro icke mindre än fem. De hafva alla enligt gammal sed fått namn, hämtade från djurriket. Sålunda medgaf kungl. maj:t inrättandet 1883 af »Elefanten» på Östermalm, 1886 af »Bäfvorn» å västligare Södermalm, 1889 af »Örnen» på öfre Norrmalm, 1893 af »Renen» på östligare delen af Södermalm samt slutligen 1896 af »Storken» på östligare Östermalm.

Dahlöf fot.

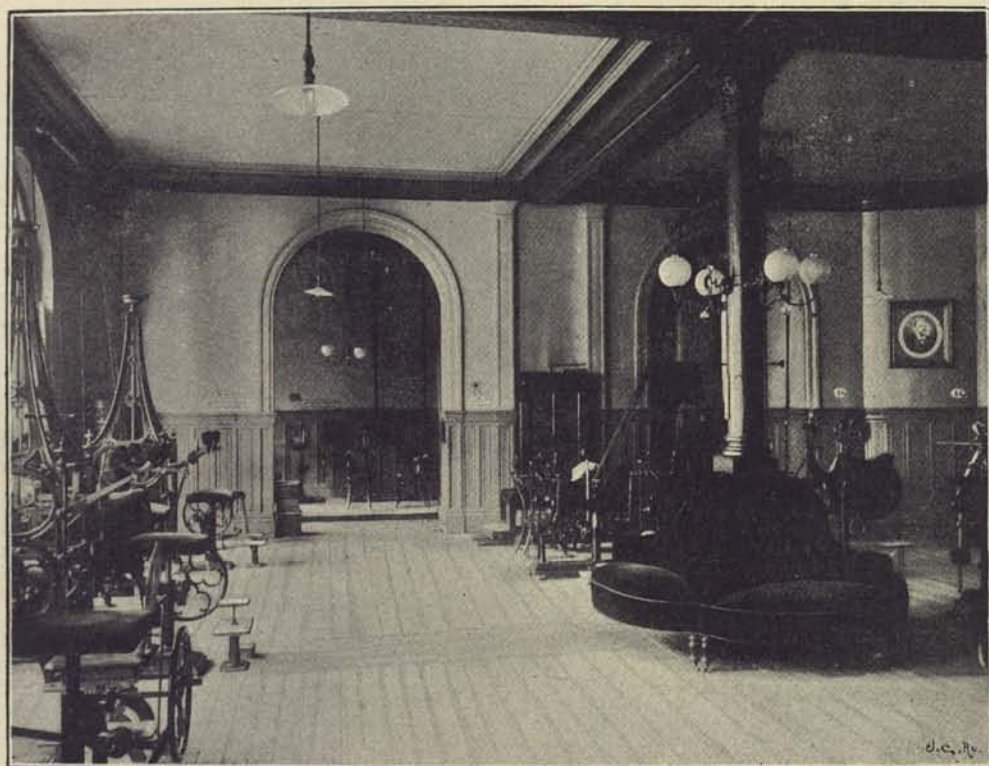
203. Gymnastiksal vid Gymnastisk-ortopediska institutet.

Inberäknadt sistnämnda, ännu icke färdiga anläggning finnas således i Stockholm 20 apotek. Deras läge, som, hvad de äldre beträffar, tid efter annan förändrats, till och med så att de flyttats från en stadsdel till en annan, är nu följande: i staden inom broarna finnas 3, på Kungsholmen 1, på Norrmalm 7, på Östermalm med Djurgården 4 och på Södermalm 5. Ett apotek kommer i de olika stadsdelarna och i hela staden på följande antal invånare:

Staden inom broarna	4,008	Kungsholmen	28,542
Norrmalm	13,560	Östermalm	13,842
Södermalm	15,249	Hela Stockholm	13,355

Några ojämnheter i fördelningen finnas sålunda. Det jämförelsevis stora antalet apotek i Staden inom broarna har dels historisk grund, i det att i äldre tider än flera apotek varit där belägna, dels betingas det af den betydande torghandeln i denna stadsdel och däraf, att Mälareångbåtarnas tilläggsplatser befinna sig utefter dess kajer. Båda omständigheterna åstadkomma stort tillopp af landtbefolkning. Att på Kungsholmen ett enda apotek hittills visat sig tillräckligt, torde bero därpå, att en viktig del af de många där belägna allmänna inrättningarna från annat håll taga sina förråd af medicinalier.

Åt hvart och ett af stadens apotek är tillmätt ett af vissa gator eller

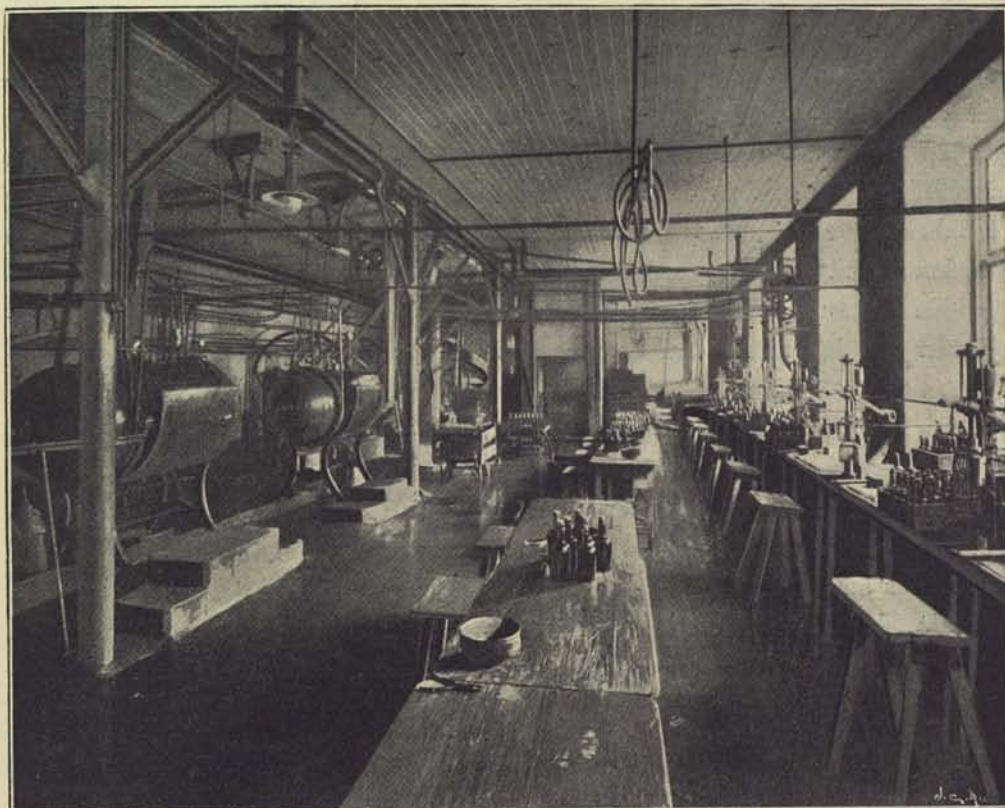

204. Från mediko-mekaniska (Zander-)institutet i Sturebadets hus.

på annat sätt begränsadt område, utanför hvilket apotekslokalen icke får flyttas. På så sätt har man velat betrygga bekväm tillgång till läkemedel för invånarne i alla stadsdelar.

Apoteksprivilegierna voro från början personliga. Rättighet att anlägga ett apotek gafs endast åt examinerade apotekare (i början undantagsvis åt en läkare). Men snart blef det häfd, att de kunde köpas och säljas. En apotekares sterbhus eller konkursmassa kunde sålunda drifva apoteket för sin räkning eller afyttra privilegiet till den högstbjudande. Under tiden skulle dock en examinerad provisor förestå inrättningen. Härutinnan skedde ändring genom kungl. kung. den 9 sept. 1873, hvori föreskrifves, att all handel med apoteksprivilegier i riket skall upphöra, sedan dessa blifvit af den

samtidigt bildade amorteringsfonden för s. k. säljbara apoteksprivilegier inlösta och i hvarje fall med utgången af år 1920. Samtliga de i Stockholm då befintliga 14 apoteken (apoteket Vasen hade ej säljbart privilegium) anmälde sig till inträde i amorteringsfonden, hvilken äfven inlöste deras privilegier för en sammanlagd summa af 1,255,000 kronor. I summans amortering skola enligt gällande bestämmelser äfven de efter sagda tid härstädes anlagda apoteken deltaga. I Stockholm finnes således numera intet apotek med säljbart privilegium, utan meddelas af kungl. maj:t, då ledighet uppstår,

205. Från Apotekarnes mineralvattenfabrik.

personligt privilegium åt den mest förtjänte bland sökande, vederbörligen examinerade apotekare.

Omfattningen af apoteksrörelsen i Stockholm torde kunna bedömas däraf, att årliga omsättningen eller bruttoinkomsten på samtliga apoteken beräknats numera uppgå till i rundt tal 1,000,000 kronor.

Kontrollen öfver Stockholmsapoteken, som från början ålåg collegium medicum och vid dess förändring till sundhetskollegium öfvergick till detta, utfördes åren 1830—1892 i läkareundervisningens intresse företrädesvis af professorerna i kemi och farmakologi vid Karolinska mediko-kirurgiska institutet genom årliga visitationer, uti hvilka dock ett ombud från medicinalstyrelsen skulle deltaga. Numera har kontrollen återgått till medicinalstyrelsen,

som vid de årliga visitationerna biträdades af sakkunnig person, hvartill professorn i kemi och farmaci vid Farmaceutiska institutet plagar utses.

Tillverkningen af hälsovatten är för apoteksväsendet af stor betydelse. Sedan dåvarande professorn i medicinsk kemi vid Uppsala universitet A. ALMÉN år 1874 ådagalagt den underhaltiga beskaffenheten af de i handeln förekommande konstgjorda mineralvattnen af inhemsk tillverkning och framhållit vikten af att tillverkningen koncentrerades till större fabriker i stället för att utgöra en binäring till den egentliga apoteksrörelsen, bildades på initiativ af Stockholms apotekare »Apotekarnes mineralvattens-aktiebolag» med uppgift att härstädes inrätta en fabrik af nyssnämnda slag (fig. 205). Härigenom bragtes frågan med ens till sin lösning. Tillverkningen af hälsovatten och läskedrycker försiggår numera på ett fullt rationellt sätt med tillhjälp af på tillförlitliga analyser utaf de naturliga vattnen grundade normallösningar af de salter, som ingå i hvarje särskildt vatten, och lämnar ett fabrikat, som enligt de alltjämt fortgående kontrollanalyserna måste betecknas som synnerligen likformigt och godt.

En annan fabrik af samma slag inrättades år 1878 vid apoteket Nordstjärnan och har allt sedan dess fortgått.

9. *Sjukvårdsanstalter* (se nedan sid. 518—568).

10. *Sjuksköterskor* och deras utbildning. För sitt kall särskildt skolade sjuksköterskor äro hos oss en frukt af de senaste årtiondenas utveckling. I äldre tider antogos på sjukhusen till sköterskor kvinnor uteslutande ur den tjänande klassen, hvilka icke erhållit annan utbildning än den de kunnat få såsom biträden vid sjukvården, vanligen på den anstalt, där de fingo skötersketjänst. För enskildas betjänande i hemmen vid sjukdomsfall funnos alls inga sköterskor att tillgå.

Första steget till ordnad sjuksköterskeundervisning i vårt land togs af den i Stockholm år 1851 inrättade *Diakonissanstalten*, som började sin verksamhet i denna riktning med ett litet sjukhus på 8 sängar. Då anstalten 1864 flyttades till sin nuvarande egendom, Stora Ersta på Södermalm, fick den ett sjukhus med 40 sängar, hvartill sedan kommit ett sjukhem m. m., så att äfven sköterskeundervisningen fått ökad utsträckning. För närvarande finnas något mera än 200 diakonissor, af hvilka 30 arbeta inom Stockholm, de oräknade som äro sysselsatta inom själfva diakonissanstalten. Vid Ersta meddelas emellertid undervisning i sjukvård allenast åt sådana kvinnor, som ämna blifva diakonissor.

Nästa insats i arbetet för åstadkommande af goda sjuksköterskor gjordes af *Föreningen för frivillig vård af sårade och sjuka i fält*, hvilken trädde i verksamhet 1864. Denna förening, vanligen kallad »Röda korset» med anledning af dess märke, har väl till hufvudsyfte att bereda tillgång till

frivilliga sköterskor i krigstid, men dess alumner hafva hittills dess bättre allenast behöft tagas i anspråk för fredliga värf. Till en början förlagd till Akademiska sjukhuset i Uppsala, fästades föreningens sjuksköterskeskola år 1881 vid Sabbatsbergs sjukhus i Stockholm, och 1890 inrättade föreningen i hufvudstaden ett sköterskehem, där eleverna få bo under utbildningstiden. Ny kurs börjar på sjukhuset den 1 maj och den 1 november hvarje år, och till hvarje kurs antager föreningen i regel 4 elever. Efter ett halft års praktisk och teoretisk undervisning antagas eleverna vanligen till undersköterskor vid utbildningssjukhuset för ytterligare 6 månader, hvarefter utbildningen är afslutad.

»Röda korset» hade t. o. m. år 1895 antagit tillsammans 281 sköterskor, hvaraf 170 kunna förutsättas ännu utöfva sitt yrke. Vid privat sjukvård i Stockholm tjänstgöra 11 med station å föreningens »hem». Under året $\frac{1}{11}$ 1894— $\frac{1}{11}$ 1895 hade de varit i aktiv tjänstgöring under sammanlagt 2,832 dagar.

Sabbatsbergs sjukhus har äfven en själfständig sköterskeskola, hvars elever utbildas på samma sätt som och tillsammans med »Röda korsets». Sjukhusets elever, hvilka numera så godt som uteslutande tillhöra de bildade klasserna, äga efter fulländad, ettårig lärotid, hvartill hör ett halft års tjänstgöring såsom undersköterskor, frihet att söka anställning hvarhelst de själfva vilja. Sjukhusets intresse för undervisningen betingas i främsta rummet af den lätthet densamma medför vid rekryteringen af inrättningens många egna sköterskeplatser och af den rikliga tillgång på biträde vid sjukskötseln densamma tillför sjukhuset. Elevantalet har år från år ökats. På senaste tiden hafva ända till 50 sköterskor om året utgått från denna läroanstalt.

För uppkomsten af *Sophiahemmets* sjuksköterskeskola redogöres i sammanhang med beskrifningen öfver denna inrättning,¹ hvilken i väsentlig mån bidragit till att höja sjuksköterskeväsendet i hela vårt land. Där utbildas i medeltal 20 nya elever hvarje år. Bland fordringarna för att blifva antagen som elev är den att hafva åtnjutit »nøjaktig skolundervisning». Sköterskorna rekryteras således hufvudsakligen ur de bildade klasserna. Den teoretiska undervisningen försiggår uteslutande vid Sophiahemmet, hvaremot eleverna för praktisk utbildning äfven få tjänstgöra på andra sjukvårdsinrättningar härstädes. De, som efter förutgången prøfvotid antagas till elever, förbinda sig i regel att kvarstå 3 år i hemmets tjänst, hvilken tjänstetid efter öfverenskommelse sedermera kan förlängas. Den 31 december 1895 hade Sophiahemmet i sin tjänst 75 där utbildade sköterskor, af hvilka 37 för hemmets räkning hade anställning på sjukvårdsanstalter i hufvudstaden, 23 voro som reserv och för privat sjukvård inom hemmet tillgängliga; de öfriga 15 voro anställda på sjukhus i landsorten. Naturligtvis är en stor del af de ur Sophiahemmets tjänst afgangna sköterskorna ännu verksamma vid sjukvård.

¹ Se nedan sid. 537.

Fredrika-Bremer-förbundet utbildar icke sjuksköterskor, men har åstadkommit en föreningspunkt för här bosatta redan utbildade sköterskor, oberoende af den skola, hvarur de utgått. För detta ändamål håller förbundet sedan 1889 matrikel öfver sjuksköterskor, som anmäla sig och befinnas kunna godkännas, och gifver med tillhjälp häraf anvisningar åt allmänheten vid behof af sjukvårdsbiträde. Intill slutet af 1896 hade hos förbundet anmält sig 257 sköterskor, af hvilka 56 kvarstodo i dess matrikel såsom för sjukvård i Stockholm tillgängliga. I medeltal för åren 1891—95 hafva 333 »sjukbud» gjorts på förbundets byrå. Vidare har Fredrika-Bremer-förbundet föranledt bildandet af Svenska sjuksköterskornas allmänna pensionsförening, som har till ändamål att emottaga och göra fruktbärande sköterskornas besparingar för att bereda dem pension vid fyllda 50 års ålder. Pensionsföreningen erhöll den 25 september 1896 kunglig fastställelse och kunde börja med en genom insamling åstadkommen garantifond på omkring 25,000 kronor.

Slutligen må antecknas, att ett mindre antal katolska sjukvårdssystrar, *Elisabetinnor*, sedan ett antal år äro i Stockholm verksamma.

11. *Sjukvårdsföreningar* hafva på senare tiden bildats i olika stadsdelar. Föreningen för sjukvård i fattiga hem, stiftad 1888, verkar på öfre Norrmalm, och Kungsholms sjukvårdsförening, som tillkom 1893, har sitt verksamhetsområde angifvet i namnet. Båda hafva till uppgift att genom anställda sjuksköterskor lämna vård och hjälp åt fattiga sjuka i deras hem. Såsom exempel på verksamhetens omfattning må anföras, att under 1895 den förra föreningens sköterskor i ett enda läkaredistrikt gjort 1,181 besök hos 90 patienter, samt den senares omkring 1,200 sjukbesök hos vid pass 200 sjuka. Härvid verkställa sköterskorna icke allenast de egentliga sjukvårdsgöromålen enligt läkarnes anvisningar, utan föreningarna sätta dem äfven i tillfälle att skaffa patienterna tjänlig sjukmat, sänglinne, bad m. m., hvarigenom de hygieniska förhållandena för de sjuka kunna förbättras. Ehuru denna gren af privat välgörenhet ännu är i sin början, har den redan gjort mycket godt och torde komma att snabbt utveckla sig.

12. *Strandbergska läkareinrättningen*, stiftad 1793 genom testamente af assessorn i collegium medicum Z. J. STRANDBERG samt förstärkt genom åtskilliga donationer, har till hufvudsakligt ändamål att med läkarevård, ved och smärre pekuniära understöd bistå pauvres honteux af båda könen under sjukdom och krämpor. Inrättningen aflönar tvenne läkare, en på Norrmalm och en på Södermalm, för att stå personer af nämnda kategori till tjänst. Under år 1895 voro de vårdades antal 348. Stiftelsens hela kapital vid nämnda års slut var 236,274 kronor 51 öre. En del af räntan utgår emellertid, på grund af särskilda bestämmelser, i form af pensioner.

13. *Sjukkassor.* På själfhjälps grundade kassor med uppgift att bereda medlemmarne pekuniärt understöd vid iråkad sjukdom samt begravningshjälp vid dödsfall finnas i Stockholm, enligt af öfverståthållareämbetet under år 1896 samlade uppgifter, till ett antal af 155, oberäknadt 31 kassor, som *jämte* andra ändamål äfven hafva till syfte att lämna sina delägare sjuk- och begravningshjälp. Det öfvervägande antalet af sjukkassorna har tillkommit efter 1870. Af förstnämnda 155 kassor voro endast 47 till december 1896 registrerade enligt lagen om sjukkassor den 30 oktober 1891.

Arten af den gemensamhet, som föranleder ett antal personer till sammanslutning för stiftandet af en sjukkassa, är mycket växlande. Oftast är det yrkesidkare af visst slag, som förenat sig om en kassa; ofta omfattar en sådan arbetarne vid en viss fabrik eller annat industriellt företag; någon gång har kassan namn efter den stadsdel, där de ursprungliga medlemmarne bodde. Synnerligen vanliga äro sjukkassenamn, hvilka, såsom »De förenade vännerna», »Enighet och hjälpsamhet», »Trossyskonen» m. fl., visserligen icke gifva säker ledning för bedömandet af medlemmarnes samfällda intressen, men som ofta tyda på ordensväsende, religiös trosfrändskap, nykterhetssträfvanden o. d.

Uti 143 »rena» sjukkassor, för hvilka uppgifter föreligga, var sammanlagda medlemsantalet 1894—95 20,946, hvartill komma 19,428 medlemmar i de »blandade» kassorna. Att döma af förhållandet inom 35 Stockholmskassor, som upptagas i kungl. civildepartementets tryckta redogörelse för de 1894 registrerade sjukkassorna, äro ungefär tre fjärdedelar af medlemmarne män och en fjärdedel kvinnor. Inträdesåldern är i allmänhet minst 15—18 och högst 45—50 år.

I de 35 nyssnämnda kassorna, som hade 6,154 delägare, anmälde sig 1,034 personer under år 1894 såsom sjuka under sammanlagdt 35,342 dagar. Till dem utbetalades 49,988 kronor 8 öre i sjuk- och 8,194 kronor 50 öre i begravningshjälp. På hvarje sjuk kom således i medeltal 48 kronor 34 öre i sjukhjälp. Dennas storlek i olika kassor växlar mellan 3 och 15 kronor i veckan. Begravningshjälpen plägar vara minst 25, högst 150 kronor.

Sjukkassornas inkomster utgöras hufvudsakligen af medlemmarnes årsafgifter, som oftast äro bestämda till 12 kronor, men kunna vara både högre, upp till 18, och lägre, 6—10 kronor. Mera sällan äro de ändå mindre. Förelämnade 35 registrerade kassor hade 1894 tillhopa 85,198 kronor 8 öre i inkomst. År 1895 hade 108 ej registrerade kassor 171,633 kronor 23 öres inkomst. Alla gemensamt således 256,831 kronor 31 öre. Dessa kassors sammanlagda tillgångar voro 500,440 kronor 54 öre. De 31 blandade kassornas tillgångar voro år 1895 689,450 kronor.